

کورد له هۆنراوی کلاسیکی فارسیدا

مه‌زه‌ر ئیبراهیمی^۱ (نووسه‌ری به‌پرێس)

هه‌رێم عوسمان^۲

(وتاری توێژینه‌وه‌یی)

کاتی وهرگری: ۴ی گولانی ۱۴۰۳، کاتی په‌ژێران: ۷ی سه‌رمابه‌زی ۱۴۰۳، ل. ۳۰۰-۲۶۹

DOI: 10.22034/JOKL.2024.141129.1370

چکیده

کورتە

ادبیات فارسی به تهنه‌نیکێ زیاتر له هه‌زار سال و به‌رووبه‌رنیکی به‌رینه‌وه‌ شۆرتنی ڕه‌نگه‌نه‌وه‌ی گه‌لیک په‌رس و گوتار و ڤووداوی میژوویی و هه‌لگری وێنه‌ی زۆر پێکهاته و نایین و نه‌ته‌وه‌ی جیاچیاپه. ته‌م نه‌ده‌یه له به‌ر نزیک و تێکه‌لی له‌گه‌ڵ گه‌لی کورد، وێنه‌ی جو‌راوجۆری له‌ زمان، چاند و ڤه‌گه‌زی کوردان و هه‌روه‌ها کێشه‌ گه‌لی پێوه‌ندباری له‌مۆیدا هه‌لگرتوه. له‌م توێژینه‌وه‌دا بۆ ده‌رخستنی چۆنه‌تی نواندنه‌وه‌ی «کورد»، به‌شی زۆری هۆنراوی کلاسیکی فارسیی سه‌ده‌ی چواره‌م تا سێزده‌هه‌می کۆچی، به‌ ناوڤه‌ده‌یه‌ له‌ تیۆری و بۆچوونی نواندنه‌وه‌ و کێشه‌سازی تاوتوێ کران. نه‌جای توێژینه‌وه‌که ده‌ریده‌خات که «کورد» له‌ هۆنراوی کلاسیکی فارسیدا خاوه‌ن چه‌ند وێنه‌ی فره‌پاته که ده‌توانین به‌سه‌ر دوو پۆله‌ دا به‌شیان بکه‌ین: ۱. نه‌وانه‌ی واتای سه‌ره‌کی و باوی کوردیان وه‌ک پێکهاته‌یه‌کی قه‌ومی- ڤه‌گه‌زی له‌ به‌رچاوه‌ بووه که بۆخۆی سێ وێنه‌ی نه‌رتنی، نه‌رتنی و بێهه‌سه‌نگانه‌ن ده‌گرێته‌وه‌؛ ۲. نواندنه‌وه‌ی کورد به‌پێی واتای پالێکی، ده‌شته‌کی، ده‌وانه‌شین، شوان و ناژله‌دار له‌خۆ ده‌گریت و هه‌ر به‌م پێیه‌ واتای نه‌زان، نه‌خوێندوا، دز و ڤه‌نگه‌ری ڤه‌گه‌له. تاوتوێی ده‌قه به‌ریسه‌کان په‌شانده‌ری نه‌وه‌ن که هه‌ندیک له‌ وێنه‌ نه‌رتنیه‌کان به‌ شێوه‌ی کێشه‌یی و به‌ درێژی چه‌ند سه‌ده له‌گۆڕیدا بوونه و به‌ به‌رده‌وامی و له‌ شێوه‌ی هه‌ندیک بیر و ڤوانگه‌ی چه‌قه‌ستوودا به‌ره‌م هێنانه‌ته‌وه. شیاوی باسه، به‌شی زیاتری وێنه‌ نه‌رتنیه‌کان واتای پالێکی وشه‌که‌یان له‌ به‌رچاوه‌ بووه، نه‌ک واتا سه‌ره‌کی و باوه‌که‌ی.

ادبیات فارسی با قدمتی بیش از هزار سال و با رواج در بستی بسیار وسیع، جایگاه انعکاس مسائل، موضوعات، گفتمان‌ها و رویدادهای تاریخی زیادی است و چگونگی بازنمایی گروه‌ها، ادیان و ملل مختلفی را می‌توان در آن دید. این ادبیات با توجه به نزدیکی و ارتباط با ملت کرد، تصاویر گوناگونی را در پیوند با زبان، فرهنگ و نژاد و نیز کلیشه‌های مرتبط با آن در خود جای داده است. در پژوهش پیش رو، به منظور مشخص نمودن چگونگی بازنمایی واژه «کرد»، بخش بزرگی از شعر کلاسیک فارسی، از شاعران فارس و فارسی‌سرای سده چهارم تا سیزدهم هجری، بر مبنای نظریه و رویکرد بازنمایی و کلیشه‌سازی بررسی شدند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که «کرد» در شعر کلاسیک فارسی دارای چند تصویر پربسامد است که می‌توان آنها را به دو دسته اصلی تقسیم کرد؛ دسته اول، تصاویری هستند که مفهوم اصلی و رایج «کرد» را، همچون گروهی قومی-نژادی، در نظر داشته‌اند که خود مشتمل بر سه تصویر مثبت، منفی و بدون ارزش‌گذاری است. دسته دوم، معانی ضمنی این واژه، از جمله بیابان‌گرد، چادرشین، چوپان و دامدار را دربر می‌گیرد که بر همین پایه، معانی نادان، بی‌سواد و دزد و راهزن را نیز به همراه آورده است. با توجه به شواهد مورد بررسی، برخی از تصاویر منفی، به صورتی کلیشه‌ای و در طول چند قرن به عنوان نگرش‌هایی ایستا بازتولید شده‌اند. لازم به ذکر است که بیشتر بازنمایی‌های منفی، معانی ضمنی واژه را در نظر داشته‌اند، نه معنی اولیه و رایج آن را.

واترگان کلیدی: کرد، شعر کلاسیک فارسی، بازنمایی، کلیشه‌سازی

وشه‌گلی سه‌ره‌کی: کورد، هۆنراوی کلاسیکی فارسی، نواندنه‌وه، کێشه‌سازی

١- پیشه‌کی

کۆمه‌لانی مروڤ به درێژی میژووی په‌یوه‌ندییه‌کانیان به‌پیی جیاوازیی ڤه‌نگ، ڤه‌گه‌ز، زار و زمان، چاند، بیروباوه‌ڤ و هتد و له‌سه‌ر بنه‌مای به‌رژه‌وه‌ندی، له‌لایه‌ن خودیان ئه‌ویدییه‌وه به‌شیوه‌ی جو‌راوجۆر پێناسه‌ کراون و هه‌ندیک تایبه‌تمه‌ندیی ئه‌ری و نه‌ری‌نیان خراوته‌پال. به‌شیک له‌م وینه و ویناگه‌له به‌رده‌وام به‌ره‌م هێراونه‌ته‌وه و به‌ درێژیی چه‌ندین سه‌ده وه‌ک راستیه‌ک له‌ بیرگه‌ی هاویه‌شی خه‌لکدا جیگیربوونه و هه‌نوکه‌ش له‌گۆڤێدان. ئه‌م هه‌ولانه له‌ پێناو یه‌کخستن و کۆکردنه‌وی ژماریه‌ک مروڤ به‌ ده‌ر ئایدیایه‌کی هه‌لبه‌ستراودایه و زۆرجار بۆ به‌دیه‌نیانی ئامانج په‌نا براوته به‌ر ئه‌فسانه و به‌سه‌رهاتی ئه‌فسانه‌ئاسا و ڤووداوی سه‌یر و سه‌مه‌ره. وه‌سف و پێناسه‌کردنی ئه‌ویدی له‌ گۆشه‌نیگای خۆوه و زیاتر به‌پیی خه‌یال و له‌به‌ر به‌رژه‌وه‌ندی، تایبه‌تمه‌ندییه‌کی به‌رچاوی هه‌موو پێکهاته‌ نه‌ته‌وه‌یی، نایینی، کولتووری و زمانیه‌که‌نه.

کورد وه‌ک پێکهاته‌یه‌کی دێریی ناوچه‌که، هه‌ر له‌ کۆنه‌وه له‌لایه‌ن پێکهاته‌ نایینی و قه‌ومیه‌یه‌کانی تروه به‌شیوه‌ی جو‌راوجۆر وه‌سف کراوه که ڤه‌نگدانه‌وه‌ی له‌ به‌ره‌مه‌می میژوویی و ئه‌ده‌بیی دراوسێکاندا ده‌بینین. ئه‌ویدی سه‌رده‌ست، به‌ درێژیی میژو، له‌ ڤیی هه‌ندیک «ئیمار» و «کلێشه» و بیروکه‌ی چه‌ندپاته‌وه پێوه‌ندیی له‌گه‌ل کورد گرتوه و له‌و ڤێگایه‌وه هه‌ولێ داوه له‌ پێکه‌نیانی ڤووداوه‌کانی ناوه‌وه‌ی کۆمه‌لگای کوردیدا ڤۆلی سه‌ره‌کی بگێڕێ. کورد زۆرجار خۆناسینی له‌ چوارچۆیه‌ی ئه‌و پێناسه‌دا بووه که ئه‌ویدی به‌رده‌وام به‌ مه‌به‌ستی ده‌سته‌به‌سه‌رداگرتن و کۆنترۆل‌کردنی دایتاشیه‌؛ «میوانداریتی»، «تیک‌نالایی له‌گه‌ل سروشت»، «له‌ دله‌وه به‌ڤه‌حم و به‌ڤواله‌ت توندوتیژ» و «ساده‌ی و ساویلکه‌یی» هه‌ندیک له‌و کلێشه به‌رچاوانه‌ن که ته‌نانه‌ت [به‌شیک] کوردانی و وه‌ک تایبه‌تمه‌ندیی سروشتی و زاتیی شوناسی کورد باوه‌ریان پێیانه (مه‌مه‌دی، ٢٠٢٠: ٥).

به‌شیوه‌یه‌کی گشتی له‌ زانیی ئیسلامیدا سێ چوارچۆیه‌ی گشتی بۆ ڤیشه‌ی کورد هه‌یه: چوارچۆیه‌ی یه‌که‌م له‌ڤیشه‌ی سه‌راپای کورددا خۆی ده‌نویست، ده‌توانی‌ت به‌ ڤیشه‌ی ئیسرایلیی ناوبری‌ت، چونکه میژوونووسه‌کان له‌دارشتنی ئه‌م ڤیشه‌یه‌دا پشتیان به‌ ڤاڤه‌کانی ته‌ورات و گێڤانه‌وه ئیسرایلییه‌کان به‌ستوه... به‌کوردکردنی (استکرا) ئه‌وانه‌ی شه‌یتان لاقه‌ی کردن و دانانی کورد به‌ جنۆکه... چوارچۆیه‌ی دووه‌م، چوارچۆیه‌یه‌کی فارسییه، که ئه‌مه‌ش به‌لگه‌ی ئه‌وه‌یه ته‌نانه‌ت دوا‌ی بالاده‌ستبوونی ڤۆشنبیری عه‌ره‌یی له‌ژێر په‌رده‌ی ئیسلامدا، ڤۆشنبیری فارسی له‌ کایه‌ی ئیسلامیدا ئاماده‌یه‌کی به‌هێزی هه‌بووه. له‌م چوارچۆیه‌ فارسییه‌دا میژوونووسه‌کان ڤیشه‌ی کورد به‌ چیرۆکی ئه‌فسانه‌یی زوحاکه‌وه ده‌به‌ستنه‌وه، که زۆربه‌یان به‌ یه‌کێک له‌ پاشا کۆنه‌کانی فارسی

دادەنن و له باسکردنى لايەنى حىكايەتى ئەفسانەيى زوحاكددا جياوازيان ھەيە... لەگەڵ ئەم جەختکردنەويە لە فارسبوونى كورد، جەختکردنێكى بەھێزتر ھەيە لەوێ رەچەلەكى كورد عەرەبيە. لەم چوارچۆيەدا كورد لە خێلە عەرەبيە عەدنانىە كانن (لەشكرى، ۲۰۰۹: ۶۰-۶۱).

جيا لە وێنە ئەفسانەيەكان و گەراندنەوي ريشە و رەچەلەكى كورد بۆ جنۆكە و بوونەوێرى خەيالێ، ھەندىك جار بە لقى قەوم و رەگەزێكى تر دانراو. مەحمود خەليل (۲۰۲۲: ۱۷۶) لەمەر بەعەرەبکردنى كورد دەلێت «رووتێکردنى رەچەلەكاناسە عەرەبەكان لەسەر دانەپالێ كورد بۆ بنەچەيەكى عەرەبى-بەپێى بنەما و تىگەيشتنەكانى ئەو سەردەمە جۆرێك بوو لە گەورەکردن و رێزلىنان بۆ كورد». ھەرھەا لەبارەى گێراندنەوي عەرەبيەكان بۆ كورد پێى وايە «كورد لەم گێراندنەوانەدا مەروۇفى ئاسايين، دەگەرپێنەوي بۆ سەر نەوي ئادەم و لە پەرى نين، ھەرھەكو دروستكراوى لەبەرگىراوى شيوئەراويش نين، نيوى مەروۇف (لە سەرى داىكەو) و نيوىكەى تەرى شەيتان (لەسەرى شەيتانى ناسراو بە لەش (جسد)و». نووسەر بەپێچەوانەى ھەيدەر لەشكرى پێى وايە پرۆژەى بە شەيتانکردنەكە ناكەرت بە شيوەى گێراندنەوي ئەفسانەيى بېينرێت، بەلكو بە شيوەيەكى شارەزاينە لە لايەن رەچەلەكاناسە عەرەبەكانەو ئەنجام دراو. عەرەب خۆيان بە گەورە زانيو «شانشينى بالابوون»، فارس و توركيان بە كەمتر لەو زانيو بياكەن بە عەرەب، بەلام بۆ كورد كە جياوازيش بوون، بەلام بە بەشێك لە خۆيان زانيو، ھۆكارى ئەمەش دەگێرپێتەو بۆ ئەو كە كوردەكان ھێزێكى شەركەر و نيشتنەجێى ناوچەيەكى جوگرافى فراوان و كارىگەريوون، كە «ھەريەك لە لايەنە عەرەبيە رەكابر و مەملەتەكەرەكان پێداگريوون لەسەر ئەو كە ھێزى كوردەكان بۆ لاى خۆيان كێش بکەن» (س.پ. ۱۷۸).

ئەدەبى فارسى بە پيشينەى زياتر لە ھەزار سال، خاوەن زۆرێك بەرھەمى شيعر و پەخشانە و زۆر پێكھاتەى رەگەزى و تايينى و ھەرھەا گەلێك پرس و بابەت و را و پرانگەى جۆراوجۆر تپیدا رەنگى داوئەو. ئەم ئەدەبە ھەر لە ناوچە فارسى ئاخوئەكاندا نەماوئەو و لە زۆر شوئى تەريشا پەلوپو داکوتاو و زۆرێك شاعيرى غەيرەفارسىش بەرھەمەكانيان بە فارسى نووسيو و ھەك ئەدەبىيەكى لەمەزىنە و دەولەمەند بە تايبەت لە قۇناعى كلاسكىدا ھەژمار دەكرێت. مەبەست لەم لىكۆلینەويە تيشك خستەسەر شيوەكانى نواندەوي كورد لە بەشێكى بەرچاوى شيعرى كلاسكىي فارسى سەدەى چوارەم تا سەدەى سێزدەى كۆچى-مانگى/ دە تا نۆزدەى زايينىيە. لەم رینگايەو گەرەكمانە بزائين، كورد لە شيعرى كلاسكىي فارسىدا چۆن نوئندراوئەو؟ وێنەكان

ئەڕێنن یان نەڕێنی؟ وێنە فرەپاتەکان کامانەن؟ و ئایا لەم پەییوەندییەدا را و روانگەکان کلێشەبی و چەقبەستوون؟

لە توێژینەوێ بەردەستدا، لەبەر بەربلایی ئەدەبی فارسی، تەنیا ئەو نمونانە تاوتوێ دەکەین کە بە شیوەی راستەوخۆ پەرژاوەتە سەر وشە و واتای «کورد» و کەمتر ئاوپ لە شوێن و کەسایەتی پەییوەندیدارەکانی تر دراوەتەو. لە راستیدا ئامانج لە لیکۆلینەوێ کە چۆنیەتی نواندەو و پێناسە ی کوردە لە ھۆنراوەی کلاسیکی فارسیدا. بە مەبەستی پشکنینی ئەو دێرانی ھەلگری ئەم ئامارە، کە لێمان لە مەلپەرێک بە ناوی گەنجوور (ganjoor.net) وەرگرت، کەچی سەرەرای ئەم ئاسانکارییە مەلپەرێ بەرباس، لەبەرئەوێ لە رینوسی فارسیدا «کورد» بە شیوەی «کرد» دەنوسرێت، دۆزینەوێ دێر و ھۆنراوە پەییوەندیدارەکان ماوەی زۆری خایاند. شیاری باسە کە پاش پشکنینی مەلپەرێ، بۆ دڵنیابوون لە راست و دروستی شیعەرەکان، دەفتەر و دیوانە چاپکراوە بەردەستەکان بەسەر کرانەو و نمونەکان بەراورد کران. لەم وتارە بەردەستدا، داوی تاوتوێکردنی داتا و دۆزراوە گرێدراوەکانی وشە و واتای کورد لە ھۆنراوەی کلاسیکی فارسیدا، بە ئاوردانەو لە تیۆری و بۆچوونی نواندەو و کلێشەسازی، وێنە فرەپاتەکان بەسەر دوو پۆلی سەرەکی و چەند بێۆلدا دا بەش کران و بۆ ھەر کامیان چەند دێرێک وەک نمونە خراوەتە بەر چاوە.

٢- لیکۆلینەوێ پەییوەندیدار

لە پەییوەندی لە گەڵ وێنە ی کورد و نواندەوێ زمان و کەلتوور و ھێمانە گرێدراوەکانی، چەندین لیکۆلینەوێ لە شیوەی پەرتووکی و وتاردا بڵاوکراوەتەو. پەییوەست بە وێنە ی کورد لە شیعری فارسیدا، ھەندێک وتار بە شیوەی راستەوخۆ ئاوپریان لەم بابەتە داوەتەو. نووسەری وتاریک بە ناوێشیانی «کورد لە شانامەدا»، بە ھێنانەوێ ھەندێک نمونە ی پەخشان و ھۆنراوە بەو ئەنجامە گەشتووە کە «بەکارھێنرانی وشە ی کورد لە دەقە کۆنەکاندا وەک ھاوواتای شوان و ھەروەھا کار و پیشە و ھەندێک جاریش بە واتای خاوەن لایەنی کەمی تیگەیی، واتە بە واتای نەزان، پوونی دەکاتەو کە بیژە ی کورد سەرەرای ئەوێ ھەندێک جار لەوانە ی مانای قوم یان زمانی لێ مەبەست بووێت، بەلام بەزۆری بە واتای کار و پیشە یە. لە شانامەشدا بە واتای شوان و شوانییە، تەنانتە ئامارە ی شانامە بە ڕەگەز و نەژاد، ئامارە بۆ سەنمۆن بوونی پیشە ی شوانی دەکات» (مالمیر، ١٣٨٧).

نووسه‌رانی وتاری «چهوت تیگه‌یشتنی واتای کورد له شانامه‌دا» (عبادی جمیل و بیات، ۱۳۹۹) به هینانه‌وی چه‌نیدین نمونه و به‌لگه‌ی نووسراو به‌رپه‌رچی ئەم بۆچوونه‌یان داووته‌وه و گه‌یشتونته‌وه ئەو ئەنجامه‌ی که:

به سه‌رنجدان به هه‌ندیک ده‌قی کۆنی وه‌ک کارنامه‌ی نه‌رده‌شیری باب‌ه‌کان و یاداشته می‌ژوویه‌کانی وه‌ک ئانا‌بایسیس‌ی گزنفون و هه‌روه‌ها به‌گوێره‌ی به‌ستینی واتایی دێره‌کانی شانامه، به‌روونی دیا‌ره که وشه‌ی کورد له شانامه‌ی فی‌ردۆسی‌دا هه‌ر به واتای باوی خۆی، واته‌ قه‌وم و ره‌گه‌زه و نووسه‌ری وتاری «کورد له شانامه‌دا» له‌به‌ر ئاکامگیری پی‌چه‌وانه، له هه‌له‌سنگاندنه‌که‌یدا به‌لاری‌دا چووه. گێڕانی رۆپه‌رسمی «جێژنه کوردی» له‌ ناوچه کوردن‌شینه‌کاندا و به‌کارهێنانی ئەم وشه‌یه له واتای ره‌گه‌زدا، له سه‌رچاوه‌گه‌لی کۆن و نوێی فارسیدا ده‌بنه‌ پال‌شت و چه‌سپه‌نه‌ری به‌لگه‌کانی سه‌روهه. که‌وابوو، به‌پێی ده‌قی‌کی ره‌سه‌نی وه‌ک شانامه‌ یان ده‌قه می‌ژوویه‌کانی پیش و پاش ئیسلام تێده‌گه‌ین که په‌ی‌قی کورد به واتای شوان، به‌هۆی نا‌ژه‌لداری کوردان، واتای گشتی له‌خو‌گرتووه و به‌مانای شوان به‌کارهێنراوه.

شه‌مس له «ره‌خنه‌یه‌ک له‌سه‌ر وته‌کانی عه‌بدوله‌که‌ریم سه‌رووش ده‌رباره‌ی واتا و چه‌مکی کورد»‌دا، به‌هینانه‌وی چه‌ند نمونه‌شیه‌ر له مه‌سه‌له‌ی مه‌عه‌وی مه‌وله‌وی، هه‌له‌بوونی تیگه‌یشتنی سه‌رووشی له‌مه‌ر واتای «کورد» سه‌لماندووه، که ئەو وه‌ک نه‌خوێند‌ه‌وار و بی‌فه‌ره‌نگ و نه‌زان له به‌رچاوی گرتووه. هه‌روه‌ها رای ناو‌براوی له‌سه‌ر کوردنه‌بوونی حسامه‌دین چه‌له‌بی خست‌ووته ژێر په‌رسیا‌روه و له په‌یه‌ه‌ندی له‌گه‌ڵ واتای کورد و دێری «سر‌امسیت لک‌وردی‌ا بدن / راز اص‌ب‌حت ع‌رابی‌ا بخوان» به‌ ئاما‌ژه‌ بۆ پی‌نج گێڕانه‌وی دی‌روکی، ده‌ن‌وسیت: «سه‌رجه‌م ئەم ره‌وایه‌ته می‌ژوویه‌بانه ده‌ریده‌خن که سه‌ره‌رای هه‌له‌ژاردنی واتای عامی، بی‌فه‌ره‌نگ و هه‌یچ‌نه‌زان بۆ کورد له‌لایه‌ن دکتۆر سه‌رووشه‌وه، له هه‌موویاندا، سه‌ره‌رای جیا‌وازی ده‌ق و ناوه‌رۆک، له یه‌ک شتدا هاو‌به‌شن و ئەوه‌ش ئاما‌ژه‌ی کورده له ده‌سته‌واژه‌ی «امسیت کوردی‌ا» که به واتای ره‌گه‌ز بووه». (شمس، t.me/kurdistanname).

سالحی و پارسا به سه‌رنجدان به کورد‌بوونی دایکی نیزامیی گه‌نجیه‌ی، لی‌کوۆلینه‌وه‌یان له‌سه‌ر ره‌نگدان‌ه‌وی زمان و چاندی کوردی له دوو به‌ره‌مه‌ی ناو‌براودا کردووه. نیزامی له خه‌سه‌ره و شیرین‌دا دوو جار و له حه‌فت په‌یکه‌ریشدا نو‌ج‌ار وشه‌ی کوردی به‌کارهێناوه و که‌سایه‌تییه‌کانی سی‌چیرۆکی «خێر و شه‌ر»، «سته‌م‌لی‌ک‌راوی شه‌شه‌م و بارامی گو‌ر» و «شوانی کورد» ئەم به‌ره‌مه‌ کوردن (صالحی و پارسا، ۱۳۹۰). له‌وانه‌یه‌ ن‌وسخه‌کان جیا‌واز بێت، یان لێ‌رده‌ا هه‌له‌یه‌ک ر‌ووی‌داییت؛ چونکه هه‌ر ته‌نیا له‌ چیرۆکی «خێر و شه‌ر»‌دا زیاتر له بیست جار وشه‌ی کورد دوو‌پات بوو‌ته‌وه.

مروڤ بەردوام ھەولێ ناسین و زانین دەدات، ئەمەش بەشیکێ بۆ دەستبەسەرگرتنە، چونکە تێنەگەشتن و نەناسین مەترسیدارە، لەم ڕوودەو ناسین و زانین ھۆکاری شوناسبەخشینە. کاتیکی ئەویدی دەستکورتە لەناسینی من، زۆرجار پەنای بۆ مینکی خۆساز بردوو، بۆ ئەوێ من لەنەناسراوی دەرېکات، خۆی مینکی وینا و پیناسکردوو، تا ترسی لە منی نەناسراو ڕەوینیتەو. ھەندیکجاریش لەسەر بنەمای مینکی ھاوبەش، کە بەشیکێ دەرکەتی من بۆ ئەویدی، ئەویدی منی وا ناساندوو کە بۆی دەرکەوتوو، ئەو دەرکەوتنەش ھەموو منی نیشان نەداو، بەلکو مینکی بە وېست و مەبەست و ئایدۆلۆجیای خۆی دەرخستوو.

به بۆچونى ستوارت هال^۴ (۱۳۹۳: ۱۶، ۳۱) كۆمه‌لناس و تيؤريدارپژى جامايكايى- برىتانىيى، «نواندنه‌وه^۵ له رېنگه‌ى زمانه‌وه و له پېواژوى به‌ره‌مه‌ئنانى واتادا ده‌ورى سهره‌كى ده‌گيرت»؛ له راستيدا «نواندنه‌وه به‌شى سهره‌كىي پېواژويه‌كه تيدا واتا به‌ره‌م ديت و له نيو ئەندامانى كولتورېكدا ئالوگۆر ده‌كرت». له هه‌موو ئەو ويناينه‌ى ئەويتەر له منى هه‌يه، منيكي له‌چاوى ئەودا نه‌ك منيكي له‌خويا و خۆده‌رخستوو ده‌رده‌كه‌وت، به‌لام ئەويتەر به‌رده‌وام بانگه‌شه‌ى منيكي ناسراو ده‌كات و لاى كۆمه‌لېش وا بلاوى ده‌كاتوه. رپوه‌پروبوونه‌وى ئەو ويناكه‌له‌ش دژواره، له‌به‌رئەوه‌ى بووته‌ جوړه‌ باوهر و چوارچيويه‌ك، كه تيگه‌يشتن و هۆشيارى ئەويتري سهرده‌ست ده‌خاته مەترسى و گومانه‌وه.

«ئەويدى و ئەويدىسازى يه‌كىك له‌ چه‌مكه‌ فره‌پاته‌كانى ليكۆلېنه‌وه پاش كۆلۆنيالىستىيه‌كانه و له تيؤريى نواندنه‌وه‌شدا چه‌مكى سهره‌كين. به‌ وته‌ى هال، ئەويدىسازى له پېواژوى نواندنه‌وه‌دا له رپى دوو رېكارى «كلېشه‌سازى» و «سروشتى‌سازى» يه‌وه رپى تيدە‌چيت. له كلېشه‌سازيدا ئەوه‌ى وه‌ك ئەويدى هه‌لده‌سازرېت، وه‌ك ناخوديكي تۆقينەر و هه‌ره‌شه‌ليكه‌ر وينا‌ده‌كرت (Merskin, ۲۰۰۵: ۱۵۸ له: تراپى اقدام، ۱۴۰۱: ۱۳). به‌ بۆچونى هال، زۆرينه‌ى كلېشه‌كان پشتيوانى نابه‌رايه‌ريه‌كانى هيت و ده‌سه‌لاتن. هه‌روه‌ها ده‌بنه‌ هۆى دروستبوونى وينايه‌كى هه‌له‌ سه‌باره‌ت به‌ كۆمه‌لېكى ديارىكراو (ويليامز، ۱۳۸۶: ۱۴۷). ئينجا له‌ سروشتى سازيدا ئەم وينا و وينا‌کردنانه وه‌ك راستى و بابەتى سروشتى و ئاسايى دەنويندريئنه‌وه. «هيئانى گرنگ و سهره‌كى له نواندنه‌وه‌دا، به‌ره‌مه‌ئنانى واتايه نه‌ك گواستنه‌وه‌ى واتاي ئاماده‌ى پېشوه‌خته». (Calvert and Levis, ۲۰۰۸: ۲۳۸ له: تراپى اقدام، ۱۴۰۱: ۱۳).

«كلېشه‌كان به‌ په‌رگال و سيستمېك له‌ باوهر و پيش‌داوه‌رييه‌كان ده‌گوترين كه سه‌باره‌ت به‌ كۆمه‌لېك خه‌لك (له‌ سەر‌بنه‌ماى چيندر، زمان، فره‌ه‌نگ، ئەتنيك يان ئايين) له‌ مي‌شكماندايه و هه‌لى هه‌له‌سەنگاندن و تيگه‌يىنى كردارى ئەويدى و به‌و پي‌يه‌ش هه‌لى برياردان له‌مه‌ر ئەو كۆمه‌له‌ خه‌لكه‌ ده‌ره‌خسنييت. كلېشه‌كان به‌زۆرى رپوه‌كه‌شيانه و دوور له‌ قوولبوونه‌وه‌ن؛ ساكارن و تاك به‌خيراى به‌ر مي‌شكيان ده‌خات و به‌ ئەسته‌ميش ده‌گۆردرين» (ده‌غاقله، ۲۰۲۲). به‌ واتايه‌كى تر، كلېشه‌كان برىتين له‌ بير و وينا چه‌قه‌به‌ستوه‌كان سه‌باره‌ت به‌ كۆمه‌لې مروف و سى لايه‌نى سهره‌كيان هه‌يه: (۱) پۆلينكارى ئەويدى به‌پى ئەو تايه‌به‌تمه‌نديانه‌ى لي‌تيگه‌يشن و ده‌ستنيشان‌کردنيان سانا ييت؛ (۲) گشتاندنى ئەم تايه‌به‌تمه‌نديانه به‌سه‌ر به‌شيك يان سه‌ره‌جه‌مى تاقم

و کۆمه‌لێک و جیاوازدانانیان له ئەندامانی کۆمه‌لگه‌لی تر به‌پێی ئەو تاییه‌تمه‌ندیانه؛ (۳) گریمانه‌ی ئەم بابته‌ که تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی ئەندامانی ئەو کۆمه‌له‌ بۆ جوهه‌ری کۆمه‌له‌ که ده‌گه‌رێته‌وه. (گودیکانست، ۱۳۸۳: ۱۱۰-۱۱۱).

بیرکردنه‌وه‌ی کلێشه‌یی ئەو جوړه‌ له‌ بیروباوه‌ڕ و ڕه‌فتاره‌یه‌ که ناراسته‌کراو و داگیرکراوه‌ به‌ کۆمه‌لێک دیدی پێشین یێته‌وه‌ی ئەو دید و بینینه‌ پشکنین و قولبونه‌وه‌یان تێداکراوێت و لێیان پرسراوێته‌وه‌، به‌ واتایه‌کی دیکه‌ ئەو بیرکردنه‌وانه‌ خودی و سه‌ربه‌خۆ نین، به‌لکو شوێنگه‌وه‌ی بیرکردنه‌وه‌ی منن و منی بیڕازادیان داگیر و کۆیله‌ی خۆیان کردووه‌. باوه‌ڕبوون به‌ چاره‌نوس و قه‌ده‌ر، باوه‌ڕبوون به‌ خه‌و بۆ داگیرکردنی واقع، باوه‌ڕبوون به‌وه‌ی ژماره‌ ۱۳ شوومه‌، ئەو بیرکردنه‌وه‌ کلێشه‌ییانه‌ن نه‌وه‌ به‌ نه‌وه‌ ده‌گوازێته‌وه‌ و لێپرسینه‌وه‌یان له‌ گه‌ڵ ناکرێت، چونکه‌ بوون به‌ به‌رد و پیروژ و باوه‌ڕمه‌ند کراون. کلێشه‌کان بۆ ته‌مه‌لی ه‌زری و نه‌پرسی و نه‌زانین و نه‌بوونی بیرکردنه‌وه‌ی ڕه‌خنه‌گرانه‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌، بۆ مانه‌وه‌ و وه‌ستان له‌ناو ڕا‌بردوو، بۆ ئەو بیرکردنه‌وه‌ جیگیرانه‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌ که ده‌سته‌لاتی خو‌خسته‌ ژێر پرسیاریان نییه‌. ئەم چوارچێوانه‌ واقع بۆگه‌ن و نه‌گۆڕ ده‌کهن و پیروزی و گه‌وره‌یی ده‌کهنه‌ بنه‌ما نه‌ک یاخهبوون و لێپرسینه‌وه‌. خوارافات و ڕه‌گه‌زه‌رستی، خو‌به‌پیروژ و چاک بینین، ئەویتتر به‌ به‌د و نه‌گریس بینین، یاخود ئەویتتره‌بینی به‌شیکه‌ له‌م شیوه‌ بیرکردنه‌وه‌یه‌.

۳-۲- شیعری کلاسیکی فارسی

میژووی شیعری کلاسیکی فارسی بۆ پاش ئیسلام و سه‌ده‌ی سییه‌می کۆچی ده‌گه‌رێته‌وه‌. پاش زالبوونی موسلمانان و کۆتروڵکردنی ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی ساسانیدا، زمانی عه‌ره‌بی له‌ هه‌موو بواره‌کانی نایین، زانست، سیاسه‌ت، کارگیر و وێژده‌ بوو به‌ زمانی زāl و ده‌سه‌لاتداران له‌ ناوچه‌ جیا‌جیا‌کاندا پālپشتیان له‌ به‌ره‌مه‌ننان به‌م زمانه‌ کرد. که‌وابوو زار و زمانه‌کانی تر به‌ره‌و لا‌وا‌زبوون چوون و له‌ به‌رامبه‌ر هه‌ژموونی ئەو زمانه‌ گه‌شه‌کردووه‌دا خۆیان پێ ڕانه‌ده‌گیرا. ئەم بارودۆخه‌ سه‌ببه‌ت به‌ فارسیش له‌ گۆڕ‌پ‌دا‌بووه‌ و نزیکه‌ی سێ سه‌ده‌ درێژ‌ه‌ی هه‌بووه‌. له‌و ماوه‌یه‌دا هه‌ندێک ده‌سه‌لاتی ناوچه‌یی و خو‌جیی وه‌کو تاهیری و سه‌فاری و سامانی هه‌ولیا‌دا‌وه‌ ئاقاریکی تر بگه‌رنه‌به‌ر. له‌م ئێوه‌دا ده‌وله‌تی سه‌فاریان و ده‌رباری یه‌عقوب له‌یس تیک‌وشاوه‌ به‌ پشتیوانیکردنی هه‌نه‌ران بواریک بۆ جی‌خسته‌نی فارسی ده‌ری به‌خسینی. وه‌ک یه‌که‌م دانه‌ری هه‌نراوه‌ به‌م زمانه‌، میژووی سیستان (سه‌ده‌ی چواره‌م یان سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی پێنجه‌م) باس له‌ هه‌نراوه‌یه‌ک ده‌کات که که‌سیک به‌ ناوی محه‌مه‌د کو‌ری وه‌سیف-ی سه‌گزی له‌ سه‌ده‌ی سییه‌می کۆچی/نۆی زاینیدا په‌سنی یه‌عقوب له‌یسی سه‌فاری داوه‌. زه‌ب‌حو‌للا سه‌فا (۱۳۷۷: ۴۵-۴۶) له‌ دیروکی ئەده‌بیاتی

تێراندا به پشتبەستن بە کتیی میژووی سیستان، ئەم هۆنراوێیە بە یەكەم هەنگاو و هەولێ لا ساییکردنەوێ شیعری عەرەبی دەژمیژێت. ناوبراو بەپێی هەمان سەرچاوە ئاماژە بۆ دوو شاعیری تری ھاوسەردەمی سەگزی بە ناوەکانی بەسەم-ی کورد^۶ و محەمەد کورپی موخەلیدی سیستانی دەکات و هەولێ ئەم سە کەسە وەك ئەزموونە سەرەتاییەکانی شیعری فارسیی دەری دەناسینێت سەرەپرای ئەم هەنگاوانە، ڕوودەکی، شاعیری کۆتایی سەدە ی سێیەم و سەرەتای سەدە ی چوارەمی کۆچی، یەكەم قەڵەمبازی ئەم گۆرەپانە ی داوێ و بە پێشەنگ و باوکی شیعری کلاسیکی فارسی و مامۆستای شاعیران ناسراوێ. لە درێژە ی ئەم ڕەوتە دا و لە ئاکامی پشتیوانیی دەسەڵاتداران لە هۆنەران، شیعری فارسیی زیاتر گەشە دەکات و لە سەدە ی چوارەم بەملاوێ ژۆریک شاعیر و نووسەر بەتایبەت لە دەقەری خۆراسان سەرەلەدەن و گەلیک بەرھەم بەم زمانە دەخولقینن. ئەم بزووئەوێیە ھیدی ھیدی لە شوێنەکانی تریشدا بڵاودەیتەوێ و فارسی لە ناوچە یەکی بەریندا و لە پال زمانی عەرەبیدا دەیتە زمانی سەرەکیی شیعەر و پەخشان.

۴- کورد له شیعری کلاسیکی فارسیدا

کۆی گشتیی وێنەکان بەسەر دوو بەشی سەرەکی دا بەش کراون، کە بریتین لە، یەكەم، نواندەوێ کورد وەك پێکھاتە یەکی سەرەخۆی قەومی-پەرەگەزی؛ دووهم، نواندەوێ کورد وەك ئاژەلدار، دەشتەکی و دوورەشاریان چەتە و ڕیگر.

۴-۱- نواندەوێ کورد بەپێی واتای سەرەکی و باو: وەك پێکھاتە یەکی قەومی-پەرەگەزی

سەرەخۆی یەكەم بۆخۆی ئەم بنبەشە دەگرتەوێ: یەك، نواندەوێ بێ ھەلسەنگاندن؛ دوو، نواندەوێ بە شیوێ ئەریتی و لە گەل پەسندان؛ سێ، نواندەوێ وەك دوژمن و بەرھەڵستکار؛ چوار، نواندەوێ وەك پێکھاتە یەکی ناستنزم.

۴-۱-۱- نواندەوێ بێ ھەلسەنگاندن

نواندەوێ کورد بەبێ نرخاندن، لە دوو شیوێ دەركەوتوێ؛ یەكەم، وەك پێکھاتە یەك لە پێکھاتە جیا جیاکانی سەر زەوی؛ دووهم، وەك پێکھاتە یەکی بەشیک لە ھێز و سوپای دەسەڵاتەکانی ئەو دەم.

۶. زەبیحوللا سەفا ئەم کەسایەتیە بە بەسەم کورد سیستانی ناو دەبات، بەلام نووسەری تاریخ سیستان ھەر بە بەسەم کورد و وەك یەكێك لە «خوارج» ناساندوویە کە بە ئاشتەوابی ھاتوونەتە پال یەعقوبی سەفاری. محەمەد تەقی بەھار، وەك ساغکەرەوێ بەرھەمەكە، وێرێ جەختکردنەوێ لەسەر کوردبوونی ئەم شاعیرە، دەلیت «لەو سەردەمانە دا ژۆریک خێلی کورد نیشتمانی خۆراسان بوونە» (بڕ. صفا، ۱۳۸۱: ۲۱۶).

۱-۱-۴- وهک پینکهاتهیهک له پینکهاته جیاجیاکان

کورد له چه‌ندین نمونه‌شيعری وێژدی فارسیدا به واتای سه‌رده‌کی و باوی خۆی و به‌بی هه‌لسه‌نگاندن و نرخاندن باسی لێوه کراوه. ئیمه ئهم وێنه‌یه‌مان به‌سه‌ر دوو لقدا دابه‌ش کردووه. له وێنه‌ی یه‌که‌مدا کورد وهک یه‌کێک له پینکهاته قه‌ومی و ڕه‌گه‌زییه‌کانی تری سه‌ر زه‌وی نوێندراوه‌ته‌وه؛ بۆ نمونه، سه‌نایی (م. ۵۳۵: ۷. ک. / ۱۱۴۰ ز.). هۆنه‌ری سه‌ده‌ی پینجه‌می کۆچی، له مه‌نزوو مه‌ی هه‌دیقه‌تولحه‌قیقه و به‌شی «دادپه‌روه‌ری و سته‌مه‌کردن» دا ئه‌و که‌سه‌ی دادپه‌روه‌تر بیت به‌شیاوی پادشایه‌تی و ده‌سه‌لات ده‌زانیت؛ ئینجا جیاوازی نیه‌ تورک، ئێرانی، عه‌ره‌ب یان کورد بیت. لێ‌ده‌دا «ئێرانی» بۆ ناوی پینکهاته‌یه‌کی قه‌ومی یان خه‌لکی شوێنیک به‌و ناوه‌ به‌کار هێنراوه و وێده‌چی مه‌به‌ست فارسه‌کانی نیشته‌جیی خۆراسانی ئه‌وکات بیت.

رونق جان ز عدل شاه بُود مُلک بی‌عدل برگ کاه بُود
ترک و ایرانی و عرابی و کرد هرکه عادلتر است دست او برد
(حدیقه/الحقیقه، ۱۳۵۹: ۵۷۴)

مه‌وله‌ویی به‌لخی (۶۰۴-۶۷۲ ک. / ۱۲۰۷-۱۲۷۳ ز.) له‌م به‌یتیه‌ی چیرۆکی «پادشای جوو که له‌به‌ر ده‌مارگرژی مه‌سیحیه‌کانی ده‌کوشت» له ده‌فته‌ری یه‌که‌می مه‌سه‌نه‌وی‌دا، له به‌شی «خۆکوشتنی وه‌زیردا» ده‌نوسیت: دواي خۆکوشتنی، که خه‌لک به‌ ڕووداوه‌که‌یان زانی، خه‌لکایێکی زۆر له عه‌ره‌ب و تورک و ڕۆمی و کورد له سه‌ر گۆڤری گرده‌بوونه‌وه:

خلق چندان جمع شد بر گور او موکنان جامه‌دران در شور او
کان عدد را هم خدا داند شمرد از عرب وز ترک از رومی و کرد
(مثنوی، دفتر اول، ۱۳۷۵: ۳۹)

مه‌وله‌وی له چه‌ند شوێنی تری مه‌سه‌نه‌وی‌دا دیسان، وێڤای چه‌ند قه‌وم و ڕه‌گه‌زی تر، ئاماژه‌ی بۆ کورد کردووه:

آن ندایی کاصل هر بانگ و نواست خود ندا آنست و این باقی صداست
ترک و کرد و پارسی گو و عرب فهم کرده آن صدا بی گوش و لب
(س.پ. ۱۰۴)

۲-۱-۱-۴- وهک شهرفان و پیکهینهی بهشیک له هیژ و سوپا

له چهندی هۆنراوهدا بۆ وهسفی گۆرهبانی شهپ و جۆراوجۆری پیکهاتهکان، باس له چهندی قهوم و رهگهز و خهڵکی شار و ولاتانی جیا جیا کراوه و کوردیش زۆرجار وهک نمونهیهکی فرهپات ناوی لێ هێنراوه. لهم وێنانهدا هۆنهران به مهبهستی درخستنی گهرهیی شهپهکه و فرهپهنگی و جیاوازی قهومی و رهگهزی بهشداربووان، ههولیان داوه به شیوهی کاریگهر و سهرنجراکیش گۆرهبانی شهپ و پیکهاته جیا جیاکانی سوپا و لهشکر وهسف بکهن. فیڕدۆسی تووسی (۳۲۹-۴۱۱ ک. / ۹۴۰-۱۰۲۰ ز.) له داستانی شاپوور و پیکهوهنانی سوپایهکی مهزن به مهبهستی داگیرکردنی شاری تیسفون، بۆ وهسفی پیکهاتهی هیژهکان، باس له پۆمی، قادسی، بههرهینی، کورد و پارسی دهکات:

سپاهی ز رومی و از قادسی	ز بحرین و از کرد و از پارسی
بیامد به پیرامن تیسفون	سپاهش ز انداز دانش فزون

(شاهنامه، ۱۳۸۶: ۲۹۳/۶)

قهتران تهوڕیزی (م.: ۴۶۵ ک. / ۱۰۷۲ ز.)، شاعیری دهرباری دوو دهولهتی رهوادی له نازهربایجان و شهدادی له قهقاز، له پهسنی دوو میری رهوادییهکاندا، تورک و کورد وهک پیکهینهی سوپا و بهدییهتهی سهقامگیری وهسف دهکات. دهسهلاته سهربهخۆکانی رهوادی به ناوهندیتهی شاری تهوڕیز و شهدادی به ناوهندیتهی شاری گهنجه له سهدهی یانزده و دوانزدهی زاینیدا له لایه کوردانهوه دامهزران.

امیر جستان کو را همه ملوک خدم	ابوالمعالی کوهست بر امیران شاه
به روز رزم سپاه عدو فراز آمد	ز ترک و کرد همه کین فزا و لشگر گاه
سپاه هر دو پراکنده بود در ملکات	که تا نگاه بدارند ملکات از بدخواه

(دیوان قطران تبریزی، ۱۳۶۲: ۳۵۲)

لهم نمونهیهشدا موعیزی (م.: ۵۱۸-۵۲۰ ک. / ۱۱۲۴-۱۱۲۶ ز.) له قهسیدهیهک بۆ پێداههڵدانی وهزیرێکی دهسهلاتی سهلجووقی، باس له گۆرهبانی شهپ و پیکهیهشتنی کورد و پارسی و تورک و تازی (عهرب) و دهیلهم دهکات:

در آن مصاف جهانی نهاده روی به رزم ز کرد و پارسی و ترک و تازی و دیلم
(دیوان معزی، ۱۳۶۲: ۴۵۱)

ههروهها عوسمان موختاری (م.: ۵۴۴-۵۴۸ ک. / ۱۱۴۹-۱۱۵۳ ز.) له بهشی پهنجا و دووی شههریانامهدا که داستانی پالهلوانیتهی شاریاری کورپی بهرزووی کورپی زۆرابی کورپی رۆستهمه،

پاش ئه‌وه‌ی دیوێک کچه‌ی دلخوازی ده‌رفینیت، په‌نا ده‌باته به‌ر فه‌رمانده‌ی سوپاکه‌ی که کوردیکه به ناوی جمهور و بو دۆزینه‌وه‌ی شوینی دیوه‌که راویتری پیده‌کات:

بخواند آن زمان گرد جمهور را بگفتا که ای کرد فرمانروا
دلارام را برد مضراب ريو بمن گوی اکنون یکی جای دیو
بدان تا بسویش برانم سمند سر دیو وارونه آرم به بند

(شه‌ریارنامه، ganjoor.net)

نیزامی گه‌نجه‌یی (٦٠٥-٥٣٥ ک. / ١١٤١-١٢٠٩ ز.) له‌ هه‌فت‌په‌یکه‌ردا و له‌ به‌شی سکالای سته‌ملیک‌راوان له‌سه‌ر وه‌زیره‌که‌ی بارامی گۆر، که دیته‌ سه‌ر باسی سته‌ملیک‌راوی شه‌شه‌م، ئه‌و خۆی وه‌ک له‌شکه‌ری و سه‌ربازیکی کورد به‌ پادشا، واته‌ بارامی گۆر، ده‌ناسینیت و ده‌لیت باوکیشم خزمه‌تکارت بووه‌:

من یکی کردزاده لشکریم کز نیاکان خویش گوهریم
بنده هست از سپاهیان سپاه پدرم بود نیز بنده شاه

(هفت پیکر، ١٣٩٠: ٣٤٠)

قائانی (١٢٢٣-١٢٧٠ ک. / ١٨٠٨-١٨٥٤ ز.) هۆنه‌ری ده‌وره‌ی قاجار له‌ وه‌سفی باره‌گای پادشادا ده‌لیت پالّه‌وانانی کورد له‌ لای چه‌پ و میرانی تورک له‌ لای راسته‌وه‌ پریشان به‌ستوه‌:

صف بسته اندر گاه بار در بارگاه شه‌ریار گردان کردان از یسار میران اتراک از یمین

(دیوان قائانی، ١٣٦٣: ٥٩٠)

١-٢- نوانده‌وه‌ی کورد به‌ شیوه‌ی ئه‌رفینی و له‌گه‌ل په‌سندان

له‌م نمونه‌ناده‌ له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی کورد وه‌ک پیکهاته‌یه‌کی جیای ره‌گه‌زی-قه‌ومی پیناسه‌ کراوه‌، به شیوه‌ی ئه‌رفینی نوێندراوه‌ته‌وه‌ و تایبه‌تمه‌ندییه‌کی باشی خراوه‌ته‌پال. سه‌نایی له‌ سه‌ده‌ی پینجه‌مدا سه‌باره‌ت به‌ گه‌وره‌یی که‌سایه‌تییه‌کی ناسراو به‌ ئه‌بولوه‌فای کورد ده‌لیت، چه‌ندین سه‌ده‌ی ده‌ویت تا تووی پشتی پیاوێک ببیته‌ که‌سێک وه‌ک بوله‌وفای کورد یان وه‌یسی قه‌ردن. هه‌روه‌ها عومان سامانی (١٢٥٨-١٣٢٢ ک. / ١٨٤٢-١٩٠٤ ز.) له‌ سه‌ده‌ی سێزده‌ی کۆچیدا شیعه‌که‌ی سه‌نایی شوپاندووه‌ و هه‌مان واتای دووپات کردووه‌ته‌وه‌. به‌ وته‌ی شه‌مس، ئه‌گه‌رچی ناسنامه‌ی راستی ئه‌بولوه‌فای کورد باسوخواسی زۆری له‌ سه‌ره‌، به‌لام زۆرینه‌ی سه‌رچاوه‌کان به‌ ئه‌بویه‌کر حسینی کۆری عه‌لی کۆری به‌زدانیاری ئه‌رمه‌وی، عارفی به‌ناویانگی سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچی ده‌زانن.

(<https://t.me/kurdistanname>).

عمرها باید که تا یک کودکی از روی طبع
قرنها باید که تا از پشت آدم نطفه‌ای
عالمی گردد نکو یا شاعری شیرین سخن
بوالوفای کرد گردد یا شود ویس قرن
(دیوان سنایی، ۱۳۸۸: ۴۸۶)
اندر این ملکش به عرفان نیست همتا، هم مگر
بوالوفا از کرد خیزد یا اویس اندر قرن
(اشعار عمان سامانی، ganjoor.net)

ئه‌سیر ئه‌خسیکه‌تی (م.: کۆتایی سه‌دهی ۶ ک. / ۱۲ ز.) له په‌سنی پادشای کوهستاندا^۸، به
میری پیغه‌مبه‌ر نه‌سه‌ب و کوردی شیر نه‌ژاد وه‌سفی ده‌کات:

فخر جهان فخر دین شاه علاءالدول صاحب نادر قرین سید صاحب قران
میر پیمبر نسب، کرد غضنفر حسب صدر ازل پیشکار بد ابد قهرمان
(دیوان / شیر / خسیکتی، ۱۳۳۷: ۲۴۶)

نیزامی گه‌نجه‌یی له چیرۆکه‌شیرینی له‌یلی و مه‌جنووندا باسی مردنی دایکی خۆی ده‌کات و
به شانازییه‌وه به ژنه سه‌رۆکی کورد ده‌یناسیڤت. زه‌رین کووب له‌م باره‌وه ئاوا ده‌نووسیت: «قه‌ومی
کورد له‌و سه‌رده‌مه‌دا له‌ گه‌نجه، ئه‌ران و به‌شیک ئه‌رمه‌نستان و گورجستان جوړیک بالاده‌ستی
خانه‌دان‌ئاسای هه‌بووه و له شاری گه‌نجه‌دا له‌به‌ر ده‌وله‌تی تا راده‌یه‌ک درێژخایه‌نی شه‌دادیانی به
ره‌گه‌ز کورد، ئه‌م قه‌ومه هه‌ر وه‌ک هی‌مانیکی خانه‌دانی سه‌یر ده‌کرا» (له: صالحی و پارسا، ۱۳۹۰:
۳۳-۳۴).

گر مادر من رئیسه‌ی کرد مادرصفتانه پیش من مرد
از لابه‌گری کرا کنم یاد تا پیش من آردش به‌ فریاد
(یلی و مجنون، ۱۳۶۴: ۷۵)

زه‌رینکووب له شوینیکی تردا ره‌چه‌له‌کی کوردانی تفلیسی بۆ قه‌ومی عاد گه‌راندوه‌ته‌وه، که
به وته‌ی سألحی و پارسا (۱۳۹۰: ۳۴)، به سه‌رنجدان به‌وه‌ی هیچ به‌لگه‌یه‌کی له‌م باره‌وه
نه‌خستوه‌ته‌روو، وێده‌چیت له بن باندۆری دێره‌شیرینی نیزامیدا به‌م ئاکامه‌ گه‌شیڤت. له‌م دێره‌دا
باس له‌ گورد، واته‌ پالەوانیکی عادی‌نژادی شاری ئه‌بخازی گورجستان ده‌کریت. به‌ بۆ‌چوونی
سه‌روه‌تیان، ساغکه‌ره‌وه‌ی به‌ره‌مه‌کانی نیزامی، دوو وشه‌ی «گورد» و «عادی‌نژاد» هه‌لەن و له‌

۸. کوهستان یان قوهستان ویلایه‌تیکی خۆراسانی ئه‌وکات و بریتی بووه له شازده شار که بیرجەند، له شاره‌کانی ئیستای
خۆراسان، یه‌کیک له‌وانه بووه (مستهوفی، نزهة القلوب له: دیوان / شیر / خسیکتی: چهل و پنج).

ئاکامی شیواندنی له بهرنووسه کان دزهی کردووه ته نیو هه ندیک دهستنوس و شیوه راسته که یان «کورد» و «مادی نژاد»ه:

در ابخاز کردی است مادی نژاد که از رزم رستم نیارد به یاد...
(س.پ.)

له کاتی گێڕانهوی به سه رهاتی «سته ملیکراوی شه شه م و بارامی گۆر» له هه فته په یکه ردا، که له بنه شی پێشودا شروقه کرا، شه پانیکی کوردی سوپای بارام په چه له کی خوی ئاوا پیناسه ده کات: من کورپه کوردیکی ئەندامی سوپام، که له بابو کالی خۆمه وه گه وهه ریم. وه حید ده ستگر دی له پروونکردنه وی واتای نیو دی پری دووه مدا نووسیویه: «من له بابو کالی کوردمه وه په سه ن و خاوه ن گه وه ره و نه جییزا ده م» (هفت پیکر نظامی، ١٣٩٠: ٣٤٠).

من یکی کردزاده لشکریم کز نیاکان خویش گوهریم
(س.پ.)

هه ره وه له چیرۆکی «خیر و شه ر»ی هه مان سه رچاوه دا، دوا ی ئه وی «شه ر» له به رامبه ر پیدانی ئاوا چاوه کانی «خیر» ده ردینی و دوا یه ش ئاوی ناداتی و به جیی ده لیت، کچی کوردیکی کۆچهری ئاژده دار ده ی دۆژته وه، ده یاته وه مأل و به پشتیوانیی دایکی و ده رمان نواندنی باوکی، برینه کانی ساریژ ده کات. هۆنه ره له چه ندین دیژدا به جوانی و تاقانه یی و دلۆفانی کچه دا هه لده لیت؛ باسی میوانداری و دلسۆزیی ئه و مالباته ده کات و له په سنی باوکه که شدا، به کوردیکی پینگه به رزی گه و ره و ده و له مه ند و مروفیکی دل فراوان، به خشنده، ژیر و به ته گبیر و هتد، ده ی ناسییت:

بود کردی ز مهتران بزرگ گلهای داشت دور از آفت گرگ
چارپایان خوب نیز بسی کان چنان چارپا نداشت کسی
خانهای هفت هشت با او خویش او توانگر بد آن دگر درویش...
کرد را بود دختری بجمال لعبتی ترک چشم هندوخال
(س.پ. ٢٢٦-٢٢٧)

له م غه زله شدا شه مس مه غریبی (٧٤٩-٨٠٩ ک. / ١٣٤٩-١٤٠٨ ز.)، هۆنه ری ته ورژی، به جوانی و دلپینیی «کوردیکی په ری چیره» واته په ری پوخساردا هه لده لیت و دوا ی په سندان ی له چه ند دیژدا، ده لیت ئه ی مه غریبی! باسی دلبه ره که ی خۆت بکه، که نه عه ره به و نه عه جه م، نه پرمییه و نه کورد:

این کرد پریچهره ندانم که چه کرده است
 یغمای دل خلق جهان میکند این کرد
 کس نیست که نقش رخ خود را به چنین کرد
 ای مغربی از دلبر خود گوی سخن را

کز جمله‌ی خوبان جهان گوی ببرده است...
 مانده‌ی ترکان همگی تازد و برده است...
 در راه هوا جمله بکلی نسپرده است
 کاو نه عرب و نه عجم و رومی و کرد است

(دیوان شمس مغربی، ۱۳۶۲: ۹۷)

۴-۱-۳- نواندنه‌وهی کورد وهک دوژمن و بهره‌لستکار

ئەم وىتەنە ھەر لە سەرھەتاكاني شيعرى فارسىيەو بەرچاو دەكەويت. فيردۆسى لە بەشى «پادشايەتیی ئەشكانىيەكان»ى شانامەدا ڤووداوى شەرى دژواری ئەردەشپىرى بابەكاني پادشای ئىران و كوردهكاني گىڤراوەتەو كە دواى دۆڤان و لىكترازانى ھىزەكاني، بە زەحمەت خۆى دەرباز دەكات و دواى پىنگەوئانەوئى سوڤا، نىوەشەو ھىرشىيان دەكاتەسەر و ئەمجارەيان سەردەكەويت. ھەرودەھا لە پەرتووکی کارنامەى ئەردەشپىرى بابەكانیشدا نامازە بۆ ئەم پىڤكدادانە كراو و سەرۆکی كوردان بە «كوردانشاى مادى» ناسىنراو (فرەوشى، ۱۳۸۲: ۵۱ لە: عبادى جەمىل و بىيات، ۱۳۹۹: ۲۰۴).

سپاهی از اسطخر بی‌مر ببرد
چو شاه‌اردشیر اندر آمد به تنگ
یکی روز تا شب برآویختند
چو شب نیم بگذشت و تاریک شد
چو آمد سپهبد به بالین کرد
همه دشت زیشان سر و دست شد

بشد ساخته تا کند رزم کرد...
پذیره شدش کرد بی‌مر به جنگ...
سپاه جهاندار بگریختند...
جهاندار با کرد نزدیک شد...
عنان باره‌ی تیزتگ را سپرد
ز انبوه کشته زمین گست شد

(شاهنامه، ۱۳۸۶: ۶/ ۱۶۶-۱۶۸)

موغیزی، شاعیری دهرباری سه لجووقیه کان، کورد و تورک و عه رب به دوژمنی شه دهسه لات ه داده نیت و له په سنی دهسه لات داریکدا ده لیت پوچی سامی نه ریمان و پوسته می زهر سلاو و ئافه رینت لیده کهن، له هه موو شهریکدا کلیلی سه رکه و نیت و له هه ر شوینی کدا کورد و تورک و عه رب دوژمنایه تبیان نواند، به سبهری رمبی تو ته فروتونا بوون.

تو را درود فرستند و آفرین گویند روان سام نریمان و جان رستم زر
مگر سنان تو مفتاح فتح شد که بدو فتوح را به همه رزمهای گشادی در
ز کرد و ترک و عرب هر کجا به رزمگهی شدند خصمان چون جادوان افسونگر
به فعل نیزه تو چون عصای موسی شد که کرد جادویی جادوان هبا و هدر
(دیوان معزی، ۱۳۶۲: ۲۰۸)

له قه‌سیده‌یه کی تری ئەم هۆنه‌ردا بۆ په‌سنی سولتان سنجر و گرتنی غه‌زنین، دیسان به‌ره‌پرووی
ئاماره‌یه‌کی هاوشیوه‌ ده‌بینه‌وه و له‌مه‌دا باس له‌ کورد، عه‌ره‌ب، غه‌زنه‌وی و خه‌لخ و هیندی، وه‌ک
پێکهاته‌ی سوپای دوژمن، کراوه. خه‌لخ ناوی شارێکی سه‌ر به‌ خه‌تای تورکستان نزیک له‌ ته‌به‌ت
بووه.

آن لشکر انبوه چو از پل بگذشتند دیدند پس و پیش همه آب و همه نار
کردند ره حزم رها از فزع و بیم چه حاجب و چه میر و چه سرهنگ و چه سالار
کرد و عرب و غزنوی و خلخ و هندو گشتند سراسیمه و مخدول به یکبار
(س.پ. ۲۰۲)

له‌م قه‌سیده‌یه‌شدا، که بۆ هه‌مان مه‌به‌ستی سه‌ره‌وه هۆنراوته‌وه، پاش وه‌سفی فره‌یی و گه‌وره‌یی و
به‌سامیی له‌شکری دوژمن بریتی له‌ هیندی، کورد و عه‌ره‌ب، ده‌گاته‌ باسی دۆرانیان به‌ ده‌ستی
سولتان سنجر ی پاشای به‌په‌سنی خۆی که به‌ شای عاله‌م ناوی ده‌بات:

زان سپاه از هندو و کرد و عرب گفتی مگر جادوانند از قیاس و اهرم نشان پهلوان
نعره ایشان همی در بر بلرزانید دل حمله ایشان همی در تن برنجانید جان
زیر رخت و بار ایشان ناتوانا شد زمین پیش گیر و دار ایشان ناشکیبا شد زمان
شاه عالم چون به رزم آن سپاه آورد روی اسبشان را از هزیمت پاردم کرد از عنان
(س.پ. ۴۸۰)

۴-۱-۴- نواندنه‌وه‌ی کورد وه‌ک پێکهاته‌یه‌کی ئاستنزم

له‌ میژووی ئیسلامی و ئەدەبی عه‌ره‌بیدا گه‌راندنه‌وه‌ی په‌گه‌زی کورد بۆ شه‌یتان و جنۆکه
کلێشه‌یه‌کی باو بووه. مه‌سه‌عوودی که یه‌کێکه له‌ناوه‌ دیار و له‌پێشینه‌کان له‌باره‌ی به‌ شه‌یتان
باسکردنی کورد، ده‌لێت «کورده‌کان له‌ بنه‌چه‌دا له‌ نه‌وه‌ی که‌نیزه‌که‌کانی سوله‌یمانی کوری داودن
کاتییک ده‌سه‌لات و سامانه‌که‌ی له‌ده‌ست دا، ئەم که‌نیزه‌کانه‌ که‌وتنه‌ داوی شه‌یتانی دوو‌پرووه‌وه،...
خوای گه‌وره‌ ئافره‌ته‌ باوه‌ر‌داره‌کانی له‌ پاراستن، ئافره‌ته‌ دوو‌پرووه‌کانی له‌ سکپه‌ر بوو... سوله‌یمان

فرمانی کرد: دهريان بکهن (اکردوهن) و دووريان بڅهنه وه بۆ کتو و دۆله کان، لهوئ دایکه کان مندالیان بوو، به څټيان کردن، پاشان څیزانیان پیکهینا و نهویدان خسته وه، بهو شیویهو لهوئو بڼه چهی کورد دهستی پیکرد» (لهشکری، ۲۰۰۹: ۱۳۹-۱۴۰)، «رهگهزی کورد زیاد له پیوستی بۆ ههلبهستراوه، یه کینک رهگهزی کورد بۆ جوڼکه دهگه پیتتهوه، نهویرتیران به هوژی عهدهیان دهزانی گوايه روویان له شاخ کردووه و (تهکرید) کراون. یه کینکی تریشیان رهگهزنامهی ئیرانیان پنده به خشی...» (سندی، ۲۰۰۸: ۷).

۱. ۳۲۹ ک. ۱/ ۹۴۰ ز.)، پېشەنگی شیعری فارسی له سهرتای
 سه‌ده‌ی چواره‌م، له هونراويه‌کی شينگيرپي شاعيريک به ناوی ته‌بولحه‌سەنی موراديدا، کوردي
 وه‌ک پيکهاته‌يه‌کی قەومى له‌پال مه‌روه‌زى و پا‌زى و پرميدا هيناهه. شياوى ئاماژه‌يه که به‌شېک
 له‌م شينگيرپيه به ناوی مه‌وله‌ويى به‌لخى و بۆ شينى سه‌نايى غه‌زنه‌ويش تو‌مار کراوه و به‌يتى
 به‌رباسى ئيمه‌ش به تو‌زيک جياوازيه‌وه له هه‌ردوو ديوانه‌که‌دا هاتووه. مه‌روه‌زى يان مه‌رغه‌زى، واته
 خه‌لکى شارى مه‌رو له ده‌فه‌رى خو‌راسان و پا‌زييش بۆ خه‌لکى شارى په‌ی به‌کارده‌هينريت، په‌ی
 شاريکى کو‌نى سه‌رده‌مى هه‌خامه‌نشى (ئه‌خميني) بووه و ئيستاش شاريکى نزىکى تاران ئه‌م ناوه‌ی
 له سه‌ره. له ته‌ده‌بى فارسيدا مه‌روه‌زى و پا‌زى وه‌ک دژبه‌ر به‌کارهينراون (ب. ۹: مروه‌زى و رازى له
 فرهنگ معين). ليره‌شدا پرووده‌کى وه‌ک دژبه‌رى يه‌کتر به‌کارى هيناون و له پ‌ۆمى و کوردیش
 هه‌ر بۆ ته‌و مه‌به‌سته که‌لکى وه‌رگرتووه. هونەر له دپ‌ره‌شيعره‌که‌يدا ده‌لئت مه‌روه‌زى و پا‌زى و پ‌ۆمى
 و کورد له سه‌فه‌ردا يه‌که‌گه‌رن، به‌لام له کو‌تاييدا هه‌ريه‌که‌و ري‌ى مالى خو‌ى ده‌گرته‌به‌ر، چونکه
 ته‌له‌س و بو‌رد قه‌ت نابنه هاوسان و هاوشانى يه‌کتر:

در سفر افتند به هم ای عزیز
مروزی و رازی و رومی و کرد
خانه خود باز رود هر یکی
اطلس کی باشد همتای برد؟
(دیوان رودکی، ۱۳۷۶: ۷۷)

لێڤدا ئەتەڵەس وەک پارچەیه کی بەنرخێ له په‌مۆ چێکراو له بهرامبەر بورد، جۆریک پارچە ی که‌تانیدا، دانراوه. هەر به‌و پێیه وه‌سفی دوو لایه‌نی دژبهری ناهاوشانی مه‌روه‌زی و رۆمی له لایه‌ک و رازی و کورد له لایه‌کی تروه‌ه کراوه. ئەبو‌حه‌نیفه‌ی دینه‌وه‌ری (ساڵ نادیار: ٣٠) له‌م په‌یوه‌ندیه‌دا ده‌لیت، وەک به‌نزم‌دانانیک به‌ «ساسان» ده‌وترا «ساسانی کوردی». هه‌روه‌ها سه‌نایی، شاعیری سه‌ده‌ی یه‌نجه‌م، له په‌سنی هه‌نراوه‌کانی خۆیدا و سه‌رکۆنه‌ی ئەو که‌سه‌ی ده‌یه‌وت به‌ره‌مه‌کانی

بدزیت و بیانداته پال خۆی، ئەو وشانەی سەرەوێ سەرەوێ هەر بەو واتا و مەبەستەوێ هیناوە؛ واتە، ئەتەس و پۆمیی لە بەرامبەر بورد و کورددا داناوە.

ببرد رومی و بیارد کرد بدرد اطلس و ببافد برد

(حلیقە/الحقیقە، ۱۳۵۹: ۷۱۳)

شا نەعمەتوڵلای وەلی (۷۳۱-۸۳۲ ک. / ۱۳۳۰-۱۴۲۸ ز.) لە وەسفی خواجەبەک، واتە گەورە و سەرۆک یان دەولەمەندیکی غافل و بێبەش لە مەعریفە و زانین کە باش و خراپ تێناگا، دەلیت هەرچارە لەسەر هەوا و سروود و ئاوازیەک بوو، هەندیەک جار قسەیی لە لۆر دەکرد و هەندیەک جاریش لە کورد/یان هەندیەک جار باسی لۆر و هەندیەک جاریش باسی کوردی دەکرد، کە وێدەچیت مەبەستی هاتەران و پاتەران و وتەیی بێ سەرەوێرە بێت:

خواجەیی غافل برفت و جان سپرد بێ خبر از معرفت بویی نبرد
بود مخموری و مستی می فروخت صاف می نوشید و می پنداشت درد...
صوفیان پوشند صوف خدمتش صوفتی بودی که می پوشید برد
هر نفس نوعی دگر گفتی سرود گه ز لر گفتی سخن گاهی ز کرد

(کلیات/شعار، ۱۳۵۵: ۲۳۹)

۴-۲- نواندەوێ کورد بە پێی واتای پالەکی: دەشتەکی، نەخوێندەوار، پێگر

سەرەبەشی دووێم کە هەلگری واتای پالەکی وشەیی کوردە، لەم سێ بنبەشە پێکدێت: یەک، نواندەوێ وەک ئازەلدار، دەشتەکی و دوورەشار؛ دوو، نواندەوێ وەک نەزان و نەخوێندەوار؛ سێ، نواندەوێ وەک چەتە و پێگر.

۴-۲-۱- ئازەلدار، دەشتەکی و دوورەشار

کلیشەییەکی باو سەبارەت بە کوردەکان ژبانی کوچەری و دووری لە شار و ژیاڕە، کە هەر لە کۆنەوێ وەک راستییەکی چەسپاو بۆ هەموو کوردێک لە هەر شوێن و ناوچەیەک و بێ رەچاوکردنی چاخ و سەردەم بەکار هینراوە. تەنانت بەشێک لە کوردان وەک راستییەکی جێگیر پەژرانووێانە و دووپاتیان کردووەتەوێ و لەوانەیە هەندیەک کەس هێشتا لەسەر ئەم باوەڕە بن. «لە سەردەمی ئیسلامیدا پەیی «تەکراد»یان بۆ ئاماژە بە کوردەکان و بە هاویشوێ «نەعراب» لە بەرامبەر وشەیی عەرەبدا زانیوێ وای بۆ چوونە کە «اکراد العجم» وەکوو «اعراب العرب» دەوارنشین و دوورەژیارن» (مەحمود خەلیل، ۲۰۲۲: ۴۴). لە وێژەی کلاسیکی فارسیدا کورد لەم وێنەیەدا زیاتر بە دەشتەکی و بیاوانگەر و وشتروان دانراوە.

ئەم وێنە کلێشەییە هەندیک کلێشە ی تری وەک ئەزانی، ساویلکەیی و دزی و جەردەییشتی لێ بەرھەم ھاتوو، کە لە درێژە و تارە کەدا باسیان دەکەین. چیانیشینی و ھەروەھا ژیان لە دەشت و بیاوان دوو ڕەھەندی لیکدزی ئەم کلێشەیین. «ئەوێ میژوونوسەکان لەسەرەتای تۆمارکردنە میژووییە کەنەو تا سەردەمی ئیبن خەلدون و دواتریش لەبارە کوردەو بە ئیمەیان گەیانندوو، ئەوێ ناوی کوردیان لکاندوو بە چیا کەنەو، بۆیە بە شیوەیەکی گشتی چیاکان بە شوێنی گوزەران و نیشته جێبوونی کورد دادەنران. ھەر ئەمەش وای کردوو، کە ھەرێمی چیا بە ولاتی کورد بژمێریت» (لەشکری، ۲۰۰۹: ۴۸).

فێردۆسی لە ئوستورە/ ئەفسانە ی زەحاکدا بە وروژاندنی ڕوانگە یە ک سەبارەت بە سەرچاوی نژادی و ڕەگەزی کوردان، بنەچەیان بۆ ئەو لاوانە دەگەرێتێتەو کە بە ھاوکاری چیشتلێنەرانی زەحاک لە بوونە خۆراکی مارەکان ڕزگاریان دەبێت و ڕۆی چیا دەگرەبەر و لەوێ بە شاراوێبی سەقالی ئاژەلداری دەبن. پێش ئەو، ئەبووحەنیفە ی دینەوێری (۲۱۲-۲۸۲ ک. / ۸۲۸-۸۹۵ ز.) لە سەدە ی سێیەمی کۆچیدا باسی ئەم بێر و ڕوایە ی کردوو و لەوانە ی فێردۆسی ئەم بەشە ی چیرۆکە کە ی لەو وەرگرتبێت. لە درێژە ی ڕووداوە کەدا و دوا بە دوا ی سەرھەلدانی کاوێ ئاسنگەر، ئەم لاوانە بە سەرکردایە تی فەریدوون لە چیاو دەگەرێن و دەسلاتی زەحاک لەناو دەبن.

چو گرد آمدی مرد ازیشان دویست برآن سان که شناختندی که کیست خورشگر بدیشان بزی چند و میش سپردی و صحرا نهادیش پیش کنون کرد از آن تخمه دارد نژاد کز آباد ناید به دل برش یاد^{۱۰}
(شاهنامە، ۱۳۸۶: ۵۷/۱)

سەدە ی (۶۰۶-۶۹۰ ک. / ۱۲۱۰-۱۲۹۱ ز.) لە چیرۆکی بەشی «قەناعەت» ی بوستاندا دەلیت کاتیک لاوای خەو پیاو لە گەل خۆیدا ببات، جیاوازی نییە لە سەر تەختی سولتان بیت یان لە دەشتی کورد:

اگر پادشاهست و گر پینهوز چو خسبند، گردد شب هر دو روز
چو سیلاب خواب آمد و مرد برد چه بر تخت سلطان، چه بر دشت کرد
(بوستان، ۱۳۷۱: ۶۱۳)

ئەم وێنە یە ھەروەھا لە داستانێ زەحاکێ شانامە شدا، کە ڕەگەزی کوردان بۆ لاو ھەلاتووکان دەگەرێتێتەو، دەبێرێت. بە پێی ئەو ئەفسانە ی ئەو لاوانە ھەندیک مەر و مالاتیان دەدرێت و

۱۰. ئەم ھۆنراوێ بەسی نژاد و ڕەگەزی تێدایە و دەکرێت بخرێتە ریزی نمونەکانی پۆلی یە کەمیشەو.

ره‌وانه‌ی دهشت و چیا ده‌کرین تا به نهینێ و دوور له مه‌ترسیی زه‌حاک ژیان به‌سه‌ربه‌رن. وێده‌چیت گه‌راندنه‌وه‌ی په‌گه‌زی کوردان بوو ئه‌و خه‌لکه‌ ئاژه‌لدار و دووره‌شاره، بووینته ژیدهری ئه‌م کلێشه و وینه باوه‌ی که کورد و ئاژه‌لداری لێک گیرێده‌دن. سه‌رنج‌راکیشه که ئاژه‌لی به‌رباس له‌م نموونه‌ی ئه‌ده‌بی کلاسیکی فارسیدا زۆرجار وشتره و دهشت و بیاوانیش به‌ شوێنی ژبانی ئه‌و کوردانه دانراوه. ئه‌م وینه‌یه له‌ شیعری سه‌نایی غه‌زنه‌ویدا ده‌بینین (ب.پ.: حه‌دیه/حقیقه، ۱۳۵۹: ۳۲۰). هه‌روه‌ها مه‌وله‌وی له‌ دیوانی شه‌مس‌دا ئاماژه‌ی پێداوه و له‌ نیوه‌دپۆری دووه‌مدا باس له‌ کورد و مانگه‌شه‌و و وشتر ده‌کات:

دل آواره اگر از کرم‌ت بازآید قصه شب بود و قرص مه و اشتر و کرد
(دیوان شمس، ج ۲، ۱۳۷۸: ۱۳۶)

له‌ چیرۆکی مه‌سه‌له‌ی شدا دیسان ئه‌م وینه‌یه ده‌بینین؛ کاتی‌ک قازی حوکم ده‌دات به‌ندکراویکی ده‌سته‌به‌تال و فیلباز، که ته‌نانه‌ت زیندانییه‌کانی تر لێ وه‌هاوار هاتوون، به‌ کوڵانه‌کاندا بگه‌ڕێنن و لای خه‌لکی ناو‌زاوی بکه‌ن، سوار وشتری کوردیکی ناوردوو‌فرۆشی ده‌کهن؛ کابرا هه‌رچی ده‌پاڕێته‌وه قازانجی ناییت و له‌ به‌یانییه‌وه تا تاریکان به‌ شوێن وشتره‌که‌وه را‌ده‌کات؛ له‌ کو‌تاییدا خاوه‌ن وشتره‌که به‌روکی پێده‌گریت و ئه‌ویش پێ ده‌لێت له‌ به‌یانییه‌وه ئه‌وه‌نده باسی ده‌ست- به‌تالیی من کراوه و هۆشداریی دراوه‌ته خه‌لک، ته‌نانه‌ت دار و به‌ردیش تیگه‌بیشن، که‌چی ته‌ماح گویی تۆی ناخنیوه، هتد. لێ‌ده‌دا جیا له‌ نواندنه‌وه‌ی کورده‌که وه‌ک وشتردار و سارانشین، ئاماژه‌یه‌ کیش به‌ ساویلکه‌یی دراوه، که ئه‌مه‌ش په‌نگی کلێشه‌یه‌کی له‌خۆ گرتوه و له‌ به‌شی دواتردا ده‌په‌رژێینه سه‌ری.

گفت قاضی کش بگردانید فاش	گرد شهر این مفلس است و بس قلاش...
حاضر آوردند چون فتنه فروخت	اشتر کردی که هیزم می فروخت
کرد بیچاره بسی فریاد کرد	هم موکل را به دانگی شاد کرد
اشترش بردند از هنگام چاشت	تا شب و افغان او سودی نداشت...
ده منادی گر بلند آوازیان	ترک و کرد و رومیان و تازیان...
چون شبانه از شتر آمد به زیر	کرد گفتش منزلم دورست و دیر
برنشستی اشترم را از پگاه	جو رها کردم کم از اخراج گاه
گفت تا اکنون چه می‌کردیم پس	هوش تو کو نیست اندر خانه کس

(مثنوی، دفتر دوم، ۱۳۷۵: ۳۶-۳۷)

شیاوی باسه که لای نیزامی گهنجه‌بیش ثم وینه‌یه ده‌بینین، به‌لام شیوه‌ی نواندنه‌وه و روانگه و بۆجیونی ته‌واو جیاوازه؛ له‌و چیرۆکه‌ی حه‌وت په‌یکه‌ردا که پیره‌شوانیکی کورد باسی خه‌یانه‌تی گه‌ماله‌که‌ی و تیکه‌لبوونی له‌گه‌ڵ دینه‌گورگینکا بۆ بارامی گۆڤ ده‌گیریتته‌وه و هه‌روه‌ها له‌ چیرۆکی «خێر و شه‌ر»دا، که له‌ سه‌ره‌وه‌ باسیمان کرد (ب.ب. بنه‌شی ۲۰۱۴)، شاعیر به‌ شیوه‌ی ئه‌رتی و له‌گه‌ڵ په‌سنداندا باسی شه‌و کورده‌ ناژه‌لدارانه‌ و بارودۆخی ژیان و ژیری و خۆشبژێوییان ده‌کات و هه‌روه‌ها به‌ سه‌رنجدان به‌ نمونه‌و کانی تری په‌نگدانه‌وی کورد له‌ به‌ره‌مه‌کانی ناوبراودا، شه‌و وینه‌یه‌ به‌سه‌ر هه‌موو کورده‌کاندا نه‌گشتنراوه‌.

گله‌ای داشت دور از آفت گرگ...
چون بیابانیان بیابان‌گرد
گله را می‌چراند دشت بدشت
(هفت بیکر، ۱۳۹۰: ۲۲۶)

بود کردی ز مهتران بزرگ
کرد صحرانشین کوه‌نورد
از برای علف بصرا گشت

دزد خانه به قصد خانه‌بريست...
شیون انگيخت با شبانه‌ی کرد
(س.ب. ۲۷۴)

شاه دانست کان چه شیوه گریست
چون سگی کو گله بگرگ سپرد

۴-۲-۲- نه زان و نه خوینده وار

له شیعری فارسیدا بهر و پرووی ئەم وێنەیه دەبینەوه که پێکھاتەیه کی قەومی کراو ته که رسته ی وه سفی دۆخ و پرو داو و گیرانه و دی ئەو چیرۆکانه ی پهنجه دهخه نه سه ر نه زانی و ساویلکه یی و نه خوێنده واری. ئەم وێنەیه رهنگی کلێشه یه کی وەرگرتوه و به درێژایی چه ن دین سه ده دووباره بووه ته وه. سه عدی له بهوستان دا به سه رهاتی کوردینک ده گیر پێته وه که شه وینک له بهر ئیش خه وی لێناکه ویت؛ ته بیینک دیته سه ر سه ری و ده لیت، ئەمه له بهر ئەوه ی گه لامیو ده خوات و خواردنی ناسازگار له تیری تاتار خراپتره، پیم وا نییه ئەم شه و بباته سه ر و ته قه ز ده مریت؛ ئەگه ر به پاروویه ک له و خۆراکی گه لامیوه ریخۆله ی پێچی تێبکه ویت، هه مو ته مه نی کابرای «نادان» ده بیت به هیچ. ئینجا شاعیر له ئەنجامگیریی با سه که یدا ده نو سی ت: ئەزه قه ز ته بیبه که هه ر ئەو شه وه ده مریت، که چی چل سا ل به سه ر ئەو پرو دا وه دا تیده په ری و کورده که هیشتا زیندوه. له م چیرۆکه دا خواردنی گه لامیو، که ئیسته خواردنیکی ئاساییه و له نیو گه لانی تریشدا باوه، درا وه ته پا ل کورد و له زما نی ته بیبه که وه وه ک کارنک، گه مژانه وه سف کراوه.

شی کردی از درد پهلو نخفت
از این دست کاو برگ رز می خورد
که در سینه پیکان تیر تتار
گر افتد به یک لقمه در روده پیچ
طبیعی در آن ناحیت بود و گفت
عجب دارم از شب به پایان برد
به از ثقل ماکول ناسازگار
همه عمر نادان بر آید به هیچ
قضا را طبیب اندر آن شب بمرد
چهل سال از این رفت و زنده ست کرد

(بوستان، ۱۳۷۱: ۵۶۳)

نه‌وحده‌دین کرمانی (۵۶۱-۶۳۵ ک. / ۱۱۶۵-۱۲۳۸ ز.)، له‌م چوارینه‌ده‌دا کورد و عه‌رب وه‌ک دوو لایه‌نی دژبه‌ری نه‌زانی، نه‌خوینده‌واری و تیینه‌گه‌یشتوویی له‌لایه‌که‌وه و زانایی و خوینده‌واری و تیگه‌یشتوویی له‌لایه‌کی تره‌وه، دهناسینیت و ده‌لیت ته‌و که‌سه‌ی به‌چرکه‌یه‌ک ناده‌می له‌گل ئافراند و ده‌توانی بوون بکا به‌نابوون و له‌ناوی ببات، ده‌توانیت له‌شه‌ویکیشدا کوردینک بکاته عه‌رب. ته‌مه‌ تیلنیشانه به‌وته‌یه‌ک که‌ دراوته‌پال عارفیکی ناسراو به‌ته‌بوله‌فای کورد و هه‌روه‌هاش باوه‌تاهیری هه‌مه‌دانی، که‌ به‌پینی ته‌و ته‌فسانه‌یه، کابرا کورده‌که‌ شه‌و له‌خودا زمانی عه‌ربه‌ی، وه‌ک زمانی زانستی ته‌وکات، به‌ته‌واوه‌تی فی‌ر ده‌ییت یان به‌سه‌ر هه‌موو زانسته‌کاندا زال ده‌ییت. ئینجا له‌ زمانی ته‌و که‌سه‌وه ده‌لین: شه‌و وه‌ک کوردینک خه‌وتم و به‌یانی وه‌ک عه‌ربه‌ییک له‌خه‌و هه‌لسام.

آن کس که گل وجود آدم بکند
وآن کس که ز هست نیست عالم بکند
شاید که از آن هزار یک دم بکند
از کرد به یک شب عربی هم بکند
(دیوان رباعیات، ۱۳۶۶: ۳۰۳)

مه‌وله‌ویش له‌به‌یتیکدا بو نیشادانی لیکدژی زانایی و نه‌زانی، ئاماژه‌ی به‌مه‌ داوه و عه‌رب و کوردی له‌ به‌رامبه‌ریه‌کتردا هیئاوه. دکتور محمه‌د ئستعلامی، ساغکه‌ره‌وه‌ی مه‌سنه‌وی، له‌ شروقه‌ی ته‌م دیره‌دا، به‌وه‌وه‌ نه‌وه‌ستاوه و ئاوه‌لناوی «بی‌مایه»، واته‌ بی‌قیمه‌تی لی زیاد کرده‌وه و نووسیویه: «شه‌و کوردینکی بی‌مایه‌ بووم و به‌یانی که‌ هه‌ستام، به‌سه‌ر زمانی عه‌ربه‌یدا زال ببووم». (برپ.: مثنوی معنوی، دفتر اول، ۱۳۷۵: ۴۰۴).

سرّ امسینا لکردیاً بدان
راز اصبحنا عرابیاً بخوان

(س.پ. ۱۶۴)

هه‌روه‌ها له‌م دیره‌دا، که‌ دووره‌ژیاریش دهنوینته‌وه، سه‌باره‌ت به‌تیگه‌یشتنی ته‌وین، ده‌پرسیت گوندی چ له‌خه‌زینه‌ی پادشا ده‌زانیت و چی لیده‌گات؟ نیوه‌دیری دووه‌میش ده‌کاته پالپشتی وته‌که‌ی و

جهخت دهکاتهوه که کورد ته نیا کۆماج (جۆریک کولێره) و دۆ دهناسیت. ئینجا کوردی به پاشگری «هک» هوه هیناوه که له فارسیدا بۆ نیشاندانی گچکهیی، دڵ سووتاندن بۆ کهسیک و ههروهها بی پێزی و بی بایه خکردن که لکی لێوه ده گیردریت.

چه داند روستایی مخزن شاه؟
کماج و دوغ داند جان کردک!
(دیوان شمس، ج ۳، ۱۳۷۸: ۱۳۸)

سووزهنی سه مه رقه نندی (۵۶۲-۴۸۲/۴۷۹ ک. / ۱۰۸۶-۱۱۶۶ ز.) له قه سیده ی په سندان ی ده سه لاتدار ی کدا، خۆ ی به «کورد یکی پێ ونکرا»، واته سه رلێشیواو وه سف کردووه که به هۆ ی به خشن ده یی و به سایه ی سه ری مه یرو ههاتۆ ته وه سه ر پێ:

کرد ره گم کرده بودم در فراق صدر تو
کرد ره گم کرده را جاهد به ره آورد باز
(دیوان سوزنی، ۱۳۳۸: ۲۲۰)

له نموونه یه کی تردا، ئه وه ده یی ئی سه فه هانی ناسراو به مه راغه یی (۶۷۰-۷۳۸ ک. / ۱۲۷۱-۱۳۳۷ ز.) به مه به ستی سه رکۆ نه و گالته پێ کردنی شیخایه تی، بۆ وه سفی شیخی نهزان، له تورکمان و کورد نموونه ده هینی ته وه:

سال ها درد و رنج باید دید	از ریاضت شکنج باید دید
تا یکی زین میانه برخیزد	فاضلی از زمانه بر خیزد
ترکمان شیخ شد بده گز برد	صد ورق خواند و جاهلست آن کرد
چیست شیخی؟ بغیر ازین گرمی	قد و ریشی دراز و بیشرمی

(کلیات / وحید، ۱۳۴۰: ۵۷۱)

جامی (۸۱۷-۸۹۸ ک. / ۱۴۱۴-۱۴۹۲ ز.) له سه ره تای چیرۆ که شیعه ی سه لاما ن و ئه بسا لدا که سه روا تا که ی ساویلکه ییه و به مه به ستی نیشاندانی خا که رای ی خۆ ی له هه مه بهر خوا و پارانه وه ی بۆ پێشکه و تن و سوو دمه ندبوون له زانایی و تیگه یین هۆ نیویه ته وه، به سه ره اتی که سیکی ساده و ساویلکه ده گێر ته وه که له ساراوه پێی شار ده گر ته بهر و له و ی له بهر قه ره با لگی و جۆش و خرۆشی خه لکه که سه ری لێ ده شیو ی؛ ترسی ئه وه ی لێ ده نیشی خۆ ی ون بکات؛ کووله که یه کی پێ ده بی، وه ک نیشانه به په تی که وه له قاچی خۆ ی گر ی ده دات؛ فره زانی ک له کاتی خه ودا کووله که کی لێ ده کاته وه و ده بیه ستی ته قاچی خۆ یه وه؛ ئه ویش که له خه و را ده بی و ئه و دیمه نه ده بی نی، به سه ریدا ده گور ی نی و ده لیت هه تیوه هه لسه .. زۆرم پێ سه یه، ئه مه منم یان ئه تۆ ی؟ ئه گه ر منم ئه و کووله که یه بۆ له لای تۆ یه؟ ئه گه ریش ئه تۆ ی، ئه ی من کیم و چیم و له کویم؟ ئینجا شاعیر به که لکوهر گرتن له م

سه‌رواتیاه روو له خوا ده‌کات و ده‌لێت من ئەو کابرا ساویلکه بی‌سه‌رمایه‌م و پله و پیگه‌م له هه‌موو ساویلکه‌کان نزم‌تره و پێویستیم به یارمه‌تی تۆیه، هتد:

ساده‌ای از آشوب گردش‌های دهر	کرد از صحرا و دشت آهنگ شهر
دید شهری پر فغان و پر خروش	آمده ز انبوهی مردم به جوش ...
ساده‌ی مسکین چون بدید آن کار و بار	از میانه کرد جا بر یک کنار
گفت اگر جا بر صف مردم کنم	جای آن دارد که خود را گم کنم ...
اتفاقا یک کدو بودش به دست	آن کدو بهر نشان بر پای بست ...
ساده چون بیدار شد دید آن کدو	بسته بر پای کسی پهلوی او
بانگ بر وی زد که خیز ای سست کیش	کز تو حیران مانده‌ام در کار خویش
این منم یا تو نمی دانم درست	گر منم چون این کدو بر پای توست
ور تویی این من کجایم کیستم	در شماری می‌نیایم چیستم
ای خدا آن خام بی سرمایه‌ام	از همه خامان فروتر پایه‌ام
ده ز فضل‌ت رونقی این مرد را	کن ز لطف خود دوا این درد را

(هفت/ورنگ، ۱۳۶۶: ۳۱۲)

ئەم چیرۆکه له نوسخه‌ی هه‌فت‌ئهورنگ-ی ساغکردنه‌وه‌ی موده‌رس گیلانیدا به شیوه‌ی سه‌ره‌وه تۆمار کراوه و بۆ وه‌سفی ئەو کابرا فه‌قیرۆکه له دوو وشه‌ی «ساده» و «خام» که‌لک وه‌رگیراوه؛ که‌چی له نوسخه‌یه‌کی تری ئەو به‌ره‌مه‌دا، له جیی ئەو دوو وشه‌یه، «گُرد» هاتووه؛ هه‌روه‌ها له‌جیاتیی به‌یتی کۆتایی سه‌ره‌وه، که ده‌لێت خوایه ئەم پیاوه پێش‌بخه و پیگه‌ی به‌رز بکه‌وه و ده‌رده‌که‌ی ده‌رمان بکه (ناماژه‌ی هۆنهر به‌خۆیه‌تی)، دیسان «گُرد» جیی «مُرد (پیاو)» ی گرتووه‌ته‌وه و هاوسه‌رواکه‌شی کراوته «دُرد (تلته‌ی شه‌راو)».

۴-۲-۳- چه‌ته و پێنگر

ئەم وێنه‌یه میژوویه‌کی کۆنی هه‌یه و زۆرجار خراوته‌پال ئەو کۆمه‌له‌ خه‌لکانه‌ی که ملیان به داخوازه‌کانی ده‌وله‌ت و لایه‌نی ده‌سه‌لاتدار نه‌داوه؛ بۆیه وه‌ک هۆکاری ئاژاوه و ناسه‌قامگیری پێناسه کراون و به‌م پاساوه‌وه هه‌ولێ سه‌رکوتکردنیان دراوه. ئەم کلێشه‌یه له به‌ره‌مه‌ی رۆژئاواییه‌کان سه‌باره‌ت به‌ گه‌ل و نه‌ته‌وه‌کانی رۆژه‌لاتیش به‌تۆخی رهنگی داوته‌وه و وێنه‌یه‌کی فره‌پاته؛ له ئەده‌بی کلاسیکی فارسی‌دا بۆ کورد و هه‌ندی‌ک پێکهاته‌ی تر به‌کار هێنراوه. له شانامه‌ی فی‌ردۆسی‌دا،

کوردانی دژبه‌ری ئه‌رده‌شیری بابە‌کان به‌ دز ناوزه‌د کراون؛ ئه‌رده‌شیر به‌ له‌شکرێ‌کی نه‌ژماره‌وه‌ خۆی
 بۆ شه‌پ ته‌یار ده‌کات و بۆ سه‌رکه‌وتن و پشتنی خوی‌نی دزه‌کان له‌ خوا یارمه‌تی ده‌خوازێت.
 سپاهی از اسطر بی‌مر ببرد بشد ساخته تا کند رزم کرد
 بنیکی ز یزدان همی جست مزد که ریزد بر آن بوم و بر خون دزد
 (شاهنامه، ۱۳۸۶: ۱۶۶)

فه‌خره‌دین ئه‌سه‌دی گورگانی (م.: ۴۴۶ ک./ ۱۰۵۴ ز.) له‌ به‌شێ‌کی چیرۆکه‌شیعری ویس
 و رامین‌دا کاتی‌ک باس له‌ هی‌ز و ده‌سه‌لاتی رامین و دادپه‌روه‌ری و زالبوونی به‌سه‌ر دوژمنانیدا
 ده‌کات، ده‌لێ‌ت له‌ بن سی‌به‌ری ئه‌ودا ئاوه‌دانی و سه‌قامگیری هاتووه‌ته‌ئاراوه‌ و هه‌موو شوێ‌نیک له‌
 کورد و لو‌ر و پێ‌نگر و عه‌بی‌ار چۆ‌ل کراوه‌. لێ‌ده‌دا کورد و لو‌ر وه‌ک چه‌ته‌ و پێ‌نگر پێ‌ناسه‌ کراون:
 چو رامین دادجوی و دادگر شد جهان از خفتگان آسوده‌تر شد
 سپهداران او هر جا که رفتند بفر او همه گیتی گرفتند ...
 همه ویرانه‌ها آباد کردند هزاران شهر و ده بنیاد کردند ...
 به هر راهی رباطی کرد و خانی نشانه بر کنارش راهبانی
 جهان آسوده گشت از دزد و طرار ز کرد و لر و از رهگیر و عیار
 (ویس و رامین، ۱۳۳۷: ۳۷۶)

ئه‌وه‌ده‌یی ئی‌سه‌فه‌هانی له‌ هۆنراویه‌‌کدا سه‌باره‌ت به‌ زالم و زلمکردنی ده‌سه‌لاتداران، ده‌لێ‌ت ئه‌گه‌ر
 شار به‌ سی‌اسه‌ت و زۆری سه‌ره‌نیه‌ و خه‌نجه‌ر به‌پێ‌وه‌ نه‌چێ‌ت، کورد نی‌وه‌شه‌و سه‌ر مله‌ ده‌گرێ‌ت و دز
 ده‌چێ‌ته‌ سه‌ر بانی منال و بی‌وه‌ژن؛ کاربه‌ده‌سته‌کان وه‌ک مار و مۆ‌ر وان، ئه‌ی میر له‌ کوێ‌یه‌؟ هه‌ر
 مووچه‌وه‌رگرن، دزگیر له‌ کوێ‌یه‌؟ کورد کاروان و گوندی پرووت کرده‌وه‌، که‌چی پاسه‌وانی شار
 مالی هه‌ردوو لای به‌تالان برد:

چون سیاست نباشد اندر شهر، ندرخشد سنان و خنجر قهر،
 نیم‌شب کرد بر کریوه رود دزد بر بام طفل و بیوه رود
 همه مارند و مور، میر کجاست؟ مزد گیرند، دزدگیر کجاست؟

(کلیات /وحدی، ۱۳۴۰: ۵۳۳-۵۳۴)

هه‌روه‌ها له‌ هۆنراویه‌‌کی تر‌دا به‌ به‌رده‌نگه‌کانی هۆ‌شداریی ده‌دات و ده‌لێ‌ت گه‌وره‌م ئامانه‌! به‌ی‌ی
 بارمه‌ته‌ جلوه‌رگ و جامانه‌ به‌ تورک و کورد مه‌سی‌په‌ره‌:

دزد را پیش رخت راه مده خر نه‌ای خرس را کلاه مده ...
 با تو میگوید آن حکیم ولی کاول الفکر آخرالعمل
 مده، ای خواجه، بی‌گرو زنه‌ار ترک را جبه، کرد را دستار...
 (س.پ. ۵۹۷)

لهم چوارینه‌یه‌شدا دیسان نه‌و وینه‌یه‌ی دوویات کردووته‌وه:
 شطرنج تو ما را بشط رنج سپرد لجلاج لجاج با تو نتواند برد
 اسبی که تو از رقععه ربودی و فشرد از دست تو بیرون نکندش بدو کرد
 (س.پ. ۴۳۹)

سه‌نایی-ش له «چیرۆکی ژنی دادخواز و سولتان مه‌حمود» دا ئەم وینه‌یه‌ی خستووته به‌رچاو
 (بر.: حقیقه/الحقیقه، ۱۳۵۹: ۵۴۵). هه‌روه‌ها مه‌وله‌وی به‌لخی لهم غه‌زه‌له‌یدا به‌کورتی ئاماژه‌ی بو
 چیرۆکی دزینی هه‌نبانه‌ی تورکینک له لایهن کوردینکه‌وه کردووه. به‌وته‌ی ساغکه‌ره‌وه‌ی
 دیوانه‌که‌ی، له‌وه‌ده‌چی شیعره‌که‌ ناته‌واو بی‌ت.

پوست بهل دست در آن مغز زن یا بشنو قصه‌ی آن ترک و کرد
 کرد پی دزدی انبان ترک خرقة بپوشید و سر و مو سترد
 (دیوان شمس، ج. ۲، ۱۳۷۸: ۲۶۴)

ئەم وینه‌یه له غه‌زه‌لینکی تری مه‌وله‌ویدا به‌راشکاو‌ی خراوته به‌رچاو؛ ده‌لێت کوردم دیوه‌ دزی
 بکات، به‌لام سه‌یری ئەم کورده‌ی ئێمه‌ بکه‌ که‌ ته‌نانه‌ت کوردیشی دزی:
 کرد دیدم کو کند دزدی و لیک کرد ما را بین که او دزدید کرد
 (س.پ. ۱۵۵)

۵. ئەنجام

لینکۆلینه‌وه‌ی به‌رده‌ست به‌مه‌به‌ستی ده‌رخستنی چۆنیه‌تی ویناکردن و نواندنه‌وه‌ی کورد له‌ شیعری
 کلاسیکی فارسیدا، په‌رژایه‌سه‌ر لینکۆلینه‌وه‌ی نزیک به‌هه‌زار سال شیعری فارسی له‌ سه‌ده‌ی ۴
 کۆچی / ۱۰ی زایینییه‌وه‌ هه‌تا سه‌ده‌ی ۱۳ی کۆچی / ۱۹ی زایینی. جه‌ختی ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ له‌سه‌ر
 په‌یقی «کورد» و وشه‌ی گرێدراوی وه‌ک «ئه‌کراد» و «کوردی» بوو؛ بۆیه‌ نه‌په‌رژاینه‌ سه‌ر شوێن
 و که‌سایه‌تییه‌کان و بابه‌تی په‌یوه‌ندیداری تر. ئەنجامی تاوتوێکردنی ده‌قه به‌رده‌سته‌کان، په‌نگدانه‌وه‌ی
 به‌رچاوی ئەم وشه‌ و واتایه‌مان بو‌ ده‌رده‌خه‌ن. شیوه‌کانی نواندنه‌وه‌ی کورد و وینه‌ فره‌پاته‌کانی له‌
 هه‌نراوه‌ی کلاسیکی فارسیدا دوو وینه‌ی سه‌ره‌کی له‌خۆ ده‌گرێت:

- وێنەی یه کهم، کوردی به پێی واتای سهره کی و باوی خۆی، وه ک پێکهاتهیه کی قهومی و رهگهزی نواندووتهوه.

- وێنهی دووهم، به پێی واتایه کی پالهییه و کورد وه ک دهشته کی، دهوارنشین، دوورهشار، شوان و نازدهلدار نیشان دراوه و ههر بهو پێیه نهزانی و نهخوێندهواری و چهته و پێگریشی خراوته پال.

وێنهی یه کهم، فرهترین پشکی بهرکهوتوو و له م سێ بنهشه پێکهاتوو: ۱. نواندنهوه وه ک خۆی به بێ ههلسهنگاندن و بێ دانه پالێ واتای ئهرینی و نهڕینی، بریتی له پێکهاتهیه کی جیای قهومی و رهگهزی و ههروهها وه ک شهرفان و پیکهینهری بهشیک له سوپا؛ ۲. نواندنهوه به شیوهی ئهرینی و له گهڵ پهسندان؛ ۳. نواندنهوه به شیوهی نهڕینی، بریتی له دوژمن و بهرهلستکار و پێکهاتهیه کی ناستنزم.

له کۆی دهقه تاوتوێکراوه کاندا کورد وه ک پێکهاتهیه کی سهربهخۆ له پال پێکهاته رهگهزییه کانی وه ک هیندی، پۆم، عهرهب، بهلووچ، فارس، تورک و هتد، باسی لێوه کراوه. ئهم ئاماژهیه له کۆنترین دهقه کانهوه بگره ههتا بهرهممه دوایینیه کان وه بهرچاو دهکهوێت و یه کهم رهنگدانوهی له هۆنراوهیه کی پرووده کیی سهمه رقه نیدیایه که هاوکاته له گهڵ سهرهتا کانی شیعی فارسی له سهدهی چوارهمی کۆچیدا. شیای سهرنجه که، کورد نه ک ههر له تورک و عهرهب و پۆم و هیندی و هتد، به لکو له ئێرانی/ فارس/ عهجه میش جیا کراوتهوه. له په یه وندی له گهڵ نژاد و رهگهزدا، سه ره پای نواندنهوهی نهڕینیانهی کورد له بهشیک له هۆنراوه فارسییه کاندا، به لام به پێچهوانه ی سهرچاوه میژوو ییه ئیسلامیهییه کان به گشتی و ههروهها وێژهی عهرهبی به تایبته، له دهقه تاوتوێکراوه کاندا رهچه له کی کورد بۆ کهس و شتی دوور له واقعی وه کوو جنۆکه یان رهگهزی عهرهب و فارس نه گه پێندراوتهوه. ته نیا ئاماژه ی نزیک له م وێنه سهیره سه مه رانه، له ئه فسانه ی زه حاکی شانامه ی فیرووسی دا به دی ده کرێت، که تییدا نژادی کورده کان بۆ ئه و لاوانه گه پێندراوتهوه که به یاریده ی چیشته لێنه ران له بوونه خوراکی ماره کانی زه حاکی رزگاریان بوو. به سه رنجدان به وه ی دینه وه ری سه دهیه ک پێش دانانی شانامه له سه ده ی چواره می کۆچیدا ئاماژه ی بۆ ئهم بابته کردوو، وێده چی فیرووسی ئهم بیر و باوه ری له و یان له سه رچاوه یه کی تری زاره کی/ نووسراو وه رگرته ییت. شیای باسه که له گێڕانه وه کانی تری ئه فسانه ی زه حاکیدا، بۆ نمونه له فهرامه رزنامه ی دانراوی سه ده ی پێنجهم و کووش نامه، هۆینه وه ی ئیرانشان له هۆنه رانی کۆتایی سه ده ی پێنجهم و سه ره تایی سه ده ی شه شه مدا، ئاماژه ی له م شیویه نابینرێت.

له په یوهندی له گه‌ل وینه‌ی دووه‌مدا، لیکۆلینه‌وه‌ی هۆنراوه‌ی کلاسیکی فارسی شه‌مان بۆ ده‌رده‌خات که ئاماژه‌ی ئهم په‌یفه‌هه‌میشه و له هه‌موو شوێنیکدا بۆ قه‌وم و په‌گه‌زێک به‌ ناویشانی کورد نه‌بووه؛ به‌لکو له‌م نمونانه‌دا بۆ وه‌سفی شه‌و خه‌لک و خه‌لانه‌ش (کورد یان غه‌یره‌کورد) به‌کار هه‌نراوه که دوور له‌ شار و له‌ ده‌شت و چادا به‌ ئاژه‌لداری و ژیا‌نی کۆچه‌رییه‌وه‌ سه‌رقاڵ بوونه. که‌وابوو، له‌م نوانده‌وه‌یه‌دا، که‌ زیاتر نه‌رێنیه‌، په‌یفی کورد له‌ واتای پاڵه‌کییدا نوێندراوه‌ته‌وه‌ و وینه‌ گرێدراوه‌کانی به‌ شیوه‌ی کلێشه‌یی و گشتی‌تراو به‌ درێژایی چه‌ندین سه‌ده‌ له‌ گۆڕیدا بوونه و به‌ به‌رده‌وامی و له‌ شیوه‌ی هه‌ندێک بیر و روانگه‌ی چه‌قه‌به‌ستوودا به‌ره‌م هه‌نراوه‌ته‌وه‌. به‌ واتایه‌کی تر، ده‌کرێت بێژین لانیکه‌م به‌شێک له‌م وینه‌گه‌له‌، بۆ زه‌ق‌کردنه‌وه‌ی ده‌لاله‌تیکی پاڵه‌کی له‌بری واتا سه‌ره‌کییه‌که‌ی ده‌گه‌رێنه‌وه؛ ئینجا هه‌ر به‌و پێیه‌ وه‌ک کلێشه‌یه‌ک بۆ وه‌سفی ساویلکه‌یی و نه‌زانی و هه‌روه‌ها پێگه‌یه‌ش که‌لکی لێ‌وه‌رگیراوه‌. وه‌ک نمونه‌یه‌کی هاوشیوه‌، ده‌کرێ ئاماژه‌ بۆ وشه‌ی «ئه‌عرا‌بی» بکه‌ین که‌ هه‌میشه‌ هاوواتای په‌گه‌زی عه‌ره‌ب و عه‌ره‌ب‌زمان نه‌بووه، به‌لکو وه‌ک ئاماژه‌یه‌کی گشتی بۆ گشت خه‌له‌ بیاوانگه‌ر و سارا‌شینه‌کان که‌لکی لێ‌ وه‌رگیراوه؛ یان «تورک»، که‌ جیا له‌ ئاماژه‌ قه‌ومی و په‌گه‌زییه‌که‌ی، زۆر جار به‌ واتای «جوان و شه‌نگ و هتد» به‌کار هه‌نراوه‌.

ناشکرایه که‌ پێگایه‌کی سه‌ره‌کی و گرنگی دا‌بین‌کردنی بێ‌دا‌ویسته‌یه‌کانی ژیا‌نی مرۆف له‌ سه‌رده‌می پێش‌مۆ‌دێ‌ندا ئاژه‌لداری و چیا و ده‌شتیش جێی پێ‌یست و له‌باری ئهم کاره‌ بووه‌ وو ئیستاش له‌ زۆر شوێندا به‌رده‌وامه‌. دیا‌ره‌ لانیکه‌م به‌شێک له‌ کورده‌کانیش به‌م شیوه‌ژیا‌نه‌وه‌ سه‌رقاڵ بوونه و له‌وانه‌شه‌ له‌ هه‌ندێک شوێندا قورساییه‌که‌ زیاتر به‌ لایاندا شکایه‌ته‌وه‌ و فره‌تر به‌م کاره‌وه‌ خه‌ریک بوو‌یتن؛ بۆیه‌ واتا پاڵه‌کییه‌که‌ شوێنی واتا سه‌ره‌کییه‌که‌یان گرته‌بسته‌وه‌. ئهم بابه‌ته‌ له‌ لایه‌ن چه‌ند توێژه‌ری‌که‌وه‌ مشتومری له‌سه‌ر کراوه‌ و لایه‌نیکی ئهم مشتومره‌ هه‌ولیداوه‌ واتا پاڵه‌کییه‌کان به‌سه‌ر سه‌رحه‌م ده‌قه‌کاندا به‌پنێت و به‌ هه‌نانه‌وه‌ی هه‌ندێک نمونه‌ و چاوپۆشی له‌ گه‌لیک به‌لگه‌ و نمونه‌ی دیکه‌، بیه‌سه‌لمی‌نێت که‌ په‌یفی کورد نه‌ک ئاماژه‌ بۆ قه‌وم و په‌گه‌ز، به‌لکو به‌ واتای شوان، دوورده‌ژیا‌ر، نه‌زان و هتد به‌کار هه‌نراوه‌. دیا‌ره‌ بۆ‌چو‌نی ئهم تاقمه‌ نا‌راست و نازانسته‌یه‌ و ئامانج‌ییکی ئایدیۆلۆژیکی له‌ پشته‌وه‌یه‌؛ به‌لام به‌ له‌به‌ر‌چا‌و‌گرته‌ی واتا پاڵه‌کییه‌کان، ده‌کرێت بڵێین لانی که‌م

به شيك لهو ويته نهرنيانەى باسماں كردن و رەنگدانەويان له ئەدەبىي فارسيدا بەرچاوه، ناچنە چوارچۆوى كلىشه رەگەزى و قەومىيەكانەوه، كه زياتر له سەردەمى مۆديرنەدا بوونەتە باو.^{۱۱} جىي سەرنجە كه هەندىك لهو كلىشانەى له گەشتنامەى رۆژەلەنساندا سەبارەت بە كورد و گەلانى تر تۆمار كراون، دووپاتكردنەوى ئەو رۆانگە باوانەن كه چەندىن سەدە پيش ئەوان بەرھەم ھاتوون و رەنگدانەويان له ويژەى بەرباسدا بەرچاوه. دەكرىت بلىين لەم رەوشەدا پىكھاتەگەلى بىدەسلات يان كەم دەسلات بوونەتە ئۆبژە و بەرپەلى رۆژەلەتناسىي دووجارە و دووپاتە؛ واتە، له لايەكەوه، دەسلاتدارانى ناوچەكە كلىشه و ويته ھەلسازاوەكانيان بە دريژايى ميژوو بەسەرياندا سەپاندووه؛ له لايەكى تريشەوه، رۆژئاواييەكان لەسەر ئەو بنەمايە و ھەروەھا بەپيى بۆچوون و ليكدانەوى خويان ويته چەقبەستووەكانيان تازە كردوووتەوه. دەسلاتدار و نيژدە رۆژئاواييەكان بە سوو ككردنى گەل و نەتەوه رۆژەلەتییەكان و ناساندنيان بە گەمژە و نەزان، دوورەژيار، دز و جەردە، شەپانى و ھۆى ھەرپەشە و چيتەر، ئەو مافەيان بە خويان داوھ ھيرشيان بکەنەسەر و له رۆانگەى خويانەوه لەو دۆخە رزگاربان بکەن و ژيانكىي شارستانى و مروڤانەيان بۆ داين بکەن! ئەم شيوازى نواندەنەوى رۆژەسلات له لايەن رۆژئاواييەكانەوه، ئەلقەيەك لەو زنجيرەى ئەو پەيوەندييە سەردەست-بەندەستانەيەكە، لانيكەم بەشيكيان، پيشتر له سنوورە جوگرافياييە جياجياكاندا و بەپيى دەسلات و بىدەسلەلەتیی كۆمەلە و پىكھاتە قەومى، عەشیرەيى، دينى و مەزھەبييە جياوازەكان، لەگۆرپدا بوو

۱۱. شياوى نامازەيەكە ئەم ويته و رۆانينە كلىشەميانەى لەم تووتيزينەوميەدا نمونەمان بۆ ھيئانەوه، ويدەچى لەم سەردەمەدا كالى بووييتنەوه و لاني كەم بەشى زۆريان دەربازى وتەى سەر زارى جەماوەر و ويژەى نوئي فارسى نەبووييتن. بۆ پالېشتى ئەم بۆچوونە، دەتوانين نامازە بۆ وتارى «تاوتوتىكارىي كۆمەلەلەنسانەى پەيوەنديي كۆمەلە قەومىيەكان له ئيراندا» (رخى پور، ۱۳۹۹) بکەين كه سەرنجى خستووتە سەر نوكتە و گالتهبەيدەك كردنى پىكھاتەكانى ئيران له تلگرامدا و بەم پيى نوكتەگەلى پەيوەست بە فارس، لوپ، تورک، عەرەب و ھەروەھا ئەوانەى خەلكى شارەكانى ئابادان، قەزوين، شيراز، رەشت و ئيسفەھانى تاوتوتى كردووه؛ بەلام لەم تووتيزينەوميەدا ھيچ نامازەيەك بە كورد و شارە كوردییەكان نەكراوه و نەبوونەتە كەرەستەى نوكتە و گالتهپىكردن، يان رەنگە ئەوەندە نەبووييتن كه بىنە دياردە و بەم پيىش بابەتى بەرباسى ليكۆلینەوهكە. ھەروەھا بەپيى دۆزراوەكانى تووتيزينەويەك بە ناوينشانى «سەردانى گەشتياران بۆ كوردستان. بەرھەمھيئانەوى كلىشه كۆنەكان يان ھەلسازرانى ئىمازگەلى نوئ» (محمەدى و محمەدى، ۱۳۹۹) «گەشت بۆ [باريژگای] كوردستان ليكەوتەى وەكوو گۆرانى رۆانگە لەمەر دانىشتوانى خۆجیي، ئەزمونى گەشتىكى خۆش و بيوى، ھەلسازرانى ئىمازگەلى لە واقعەى نيزكىتر، نامادىي زياتر بۆ پەژاندنى جياوازی و فرەپەنگيى فرەھەنگى و، رەتكردنەوى ئەمەنەوتیيى كوردستان و ناسەقامگيرى، بۆ گەشتياران بەدواوھە بووه». له لايەكى تريشەوه، كورد له رۆمانى فارسيدا رەنگدانەويەكى ئەوتوى نيبە (رجبى، ۱۳۹۴)، كه ئەلبەت ئەمەيان جۆرنىك ئاوپلینەدانەوى پيوە ديارە. بە پيچەوانەى بارودۆخى باسكراوى سەروە، ھەندىك ميدياى دەسلەتپاريزيش ھەن كە، بە پيچەوانەوه، له پیناو دژايەتيكردنى فرەپەنگيى زمانى و چانديدا بۆ خويان پەرەپەندەر و تەنەت خولقيتەرى كلىشەى نوئي رەگەزى و ئەتنيكىين.

و تاییدت به شیوه‌روانی‌نی رۆژئاوا بۆ رۆژه‌لآت و نه‌ته‌وه سه‌رده‌سته‌کانی ئەم سه‌رده‌مه‌ نییه. زۆرداران هەر له‌ کۆنه‌وه بۆ پاساودانی دۆژمنایه‌تی و کۆکردنه‌وی هیژ به‌ مه‌به‌ستی هێرشکردنه‌ سه‌ر دراوسێکانیان که‌ڵکیان له‌و چه‌شنه‌ نواندنه‌وه چه‌واشه‌کارانه‌یه‌ وه‌رگرتوه‌. به‌شێک له‌ وێنه‌ کلێشه‌یه‌یه‌کانی باسکراو له‌م توێژینه‌وه‌یه‌شدا نیشاندهری ئەو شیوه‌ په‌یوه‌ندیانه‌ن و رۆانیان سووکدان‌ه‌رانه‌ و له‌ سه‌رده‌وه‌ بۆ خواره‌؛ ئە‌گه‌رچی ناکرێ به‌ ته‌واوه‌تی و بێ له‌به‌رچاوه‌گرتنی جیاوازی سه‌رده‌م، به‌ چاویلکه‌ی هه‌نوکه‌وه‌ سه‌یرێ هه‌موو وه‌سف و وێنه‌کان بکری‌ت.

سه‌رچاوه‌کان

الف. فارسی:

- اباذری، یوسف و کریمی، جلیل (۱۳۸۵). «آیا شرق‌شناسی را پایانی هست؟»، فصلنامه /نجم‌ ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، د. ۲، ش. ۶، آذر، صص. ۱۷۳-۱۵۵.
- اشیر اخسیکتی (۱۳۳۷). دیوان اشیرالدین/اخسیکتی، تصحیح رکن‌الدین همایون فرخ، تهران: رودکی.
- الدینوری، ابوحنیفه (سال نادیار). الاخبار الطوال، تحقیق: عمر فاروق الطباع، بیروت: دارالارقم.
- اوحدالدین کرمانی (۱۳۶۶). دیوان رباعیات، به‌ کوشش احمد ابومحسوب، تهران: سروش.
- اوحدی اصفهانی (۱۳۴۰). کلیات اوحدی اصفهانی، تصحیح سعید نفیسی، تهران: امیرکبیر.
- تاریخ سیستان (۱۳۸۱). تصحیح محمدتقی بهار، تهران: معین.
- ترابی اقدم، محمود (۱۴۰۱). «نظام دیگری‌سازی در سریال آمریکایی دنیای غرب: با تأکید بر انگاره‌های رؤیای آمریکایی»، فصلنامه مطالعات فرهنگ-ارتباطات، ش. ۹۰، صص. ۷-۳۳.
- جامی (۱۳۶۶). مثنوی هفت‌اوزنگ جامی، تصحیح مرتضی مدرس گیلانی، چاپ دوم، تهران: سعدی.
- - - (۱۳۷۸). مثنوی هفت‌اوزنگ، تصحیح جابلقا دادعلیشاه، اصغر جانفدا، ظاهر احراری و حسین احمد تربیت، تهران: مرکز مطالعات ایرانی.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۶). «کلیشه‌های زبانی در متون کلاسیک ادب عامه فارسی»، جستارهای زبانی، ش. ۴۰، صص. ۷۸-۵۳.
- رجبی، عرفان (۱۳۹۴). «مطالعه تطبیقی بازنمایی کردها در رمان‌های فارسی پس‌انقلاب: ۱۳۶۰-۱۳۹۰»، پژوهشنامه ادبیات کوردی، ش. ۱، صص. ۲۴-۱۵.
- رسول‌نژاد، عبدالله (۱۳۹۷). «سیمای کرد در شعر کلاسیک عربی». ادب عربی، س. ۱۰، ش. ۲، صص. ۱۴۳-۱۲۴.

رضی پور، پرنیا (۱۳۹۹). «بررسی جامعه‌شناختی روابط گروه‌های قومی در ایران (با تأکید بر جوکهای تلگرامی)»، *مطالعات اجتماعی/اقوام*، دوره ۹، شماره ۲، صص. ۱۶۷-۱۸۸.
رودکی سمرقندی (۱۳۷۶). *دیوان رودکی*، به کوشش سعید نفیسی و ی. براگینسکی، چاپ دوم، تهران: نگاه.

سعدی شیرازی (۱۳۷۱). *بوستان*، به کوشش خلیل خطیب رهبر، چاپ دوم، تهران: صفی علیشاه.
سنایی غزنوی (۱۳۵۹). *حدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه*، به تصحیح مدرس رضوی، تهران: دانشگاه تهران.

- - - (۱۳۸۸). *دیوان حکیم سنایی*، مقدمه و شرح مدرس رضوی، چاپ هفتم، تهران: سنایی.
سوزنی سمرقندی (۱۳۳۸). *دیوان حکیم سوزنی*، تصحیح ناصرالدین شاه‌حسینی، تهران: امیرکبیر.
شاه نعمت‌الله ولی (۱۳۵۵). *کلیات/شعار شاه نعمت‌الله ولی*، به سعی جواد نوربخش، تهران: خانقاه نعمت‌اللهی.

شمس، اسماعیل (۲۰۲۲). «نقدی بر سخنان دکتر عبدالکریم سروش درباره معنا و مفهوم کرد»،
(ده‌قی <https://t.me/kurdistanname> pdf)

شمس مغربی (۱۳۵۸). *دیوان عارف صمدانی مولانا شمس مغربی*، به اهتمام میرطاهر و تصحیح صادق علی، ؟: نشر تکیه خاکسار جلالی.

صالحی، ژیلا و احمد پارسا (۱۳۹۰). «بررسی جلوه‌های زبانی فرهنگ مادری در خسرو و شیرین و هفت پیکر نظامی گنج‌های»، *کاوش‌نامه*، ش. ۲۲، صص. ۵۷-۳۱.

صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۷). *تاریخ ادبیات ایران*، جلد اول و دوم، چاپ چهارم، تهران: جاجرمی.
عبادی جمیل، سعید و حسین بیات (۱۳۹۹). «درک نادرست معنای کرد در شاهنامه»،
کاوش‌نامه، ش. ۴۶، صص. ۲۰۹-۱۹۱.

فخرالدین اسعد گرگانی (۱۳۳۷). *ویس و رامین*، به اهتمام محمد جعفر محجوب، تهران: اندیشه.
فردوسی توسی (۱۳۸۶). *شاهنامه*، تصحیح جلال خالقی مطلق، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.

قآنی شیرازی (۱۳۶۳). *دیوان حکیم قآنی شیرازی*، تصحیح ناصر هیری، تهران: گلشایی.
قطران تبریزی (۱۳۶۲). *دیوان حکیم قطران تبریزی*، تصحیح محمد نخجوانی، تهران: ققنوس.

گنج‌جور: مالپه‌ری تایب‌ت به ده‌قانی ئه‌ده‌بی فارسی <https://ganjoor.net/>
گودیکانست، ویلیام (۱۳۸۳). *پیروند تفاوت‌ها: راهنمای ارتباط کارآمد بین‌گروهی*، ترجمه مسعود هاشمی و علی کریمی، تهران: تمدن ایرانی.

مالمیر، تیمور (۱۳۸۷). «کرد در شاهنامه»، *مطالعات ایرانی*، ش. ۱۴، صص. ۱۷۴-۱۶۱.

محمدی، جمال و فردین محمدی (۱۳۹۹). «مسافرت گردشگران به کردستان: بازتولید کلیشه‌های قدیم یا برساخت ایماژهای جدید»، *مطالعات مدیریت گردشگری*، ش. ۵۲، صص. ۷۹-۱۰۸.

معزی (۱۳۶۲). *کلیات دیوان معزی*، تصحیح ناصر هیری. تهران: مرزبان.

مولوی بلخی (۱۳۷۵). *مثنوی*، دفتر اول، دوم و سوم، تصحیح محمد استعلامی، چاپ پنجم، تهران: زوار.

مه‌حمود خلیل، نه‌حمده (۲۰۲۲). *وینهای کورد له سه‌رچاوه‌کانی که له پووری ئیسلامیدا*، وەرگیرانی سه‌ریه‌ست قادر، ب‌لاوکراوه‌ی کتیب‌خانه‌ی هه‌ژار موکریانی.

- - - (۱۳۷۸). *کلیات شمس (دیوان کبیر)*، جزء دوم و سوم، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، چاپ چهارم، تهران: امیرکبیر.

نظامی گنجهای (۱۳۶۴). *لیلی و مجنون*، تصحیح بهروز ثروتیان، تهران: توس.

- - - (۱۳۹۰). *هفت پیکر*، تصحیح حسن وحید دستگردی (به کوشش سعید حمیدیان)، چاپ دهم، تهران: قطره.

ویلیامز، کوین (۱۳۸۶). *درک تئوری رسانه‌ها*، ترجمه رحیم قاسمیان، تهران: ساقی.

هال، استوارت (۱۳۹۳). *معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی*، ترجمه احمد گل‌محمدی، چاپ دوم، تهران: نی.

ب. کوردی:

تاوگۆزی، سالار (۲۰۲۲). «کورد له زمان و ئه‌ده‌بی عه‌ره‌بیدا»، *ئه‌کادیمیای میگامیند پله‌س*، (وئبینار).

ده‌غاقله، عه‌قیل (۲۰۲۲). «کلیشه‌ی ره‌گه‌زی جیاییخوازی»، وەرگیرانی مه‌زه‌هر ئیبراهیمی، (مالپه‌ری ژنه‌فتن: <https://jineftin.krd/2022/09/09>).

سندی، به‌درخان (۲۰۰۸). *کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری له دیدی رۆژه‌لاتناسیدا*، وەرگیرانی ئیسماعیل ئیبراهیم سه‌عید، هه‌ولێر: موکریانی.

له‌شکری، حه‌یده‌ر (۲۰۰۹). *وینهای کورد له زانینی می‌روویی ئیسلامدا*، وەرگیرانی محمده‌ تاتانی، سلیمانی: ده‌زگای کوردۆلۆجی.

محمده‌دی، جه‌مال (۲۰۲۰). «کورد و ئه‌ویدی»، *پۆلیتیا*، سالی دووهم، ژ. ۴، ل. ۲۴-۴.